

श्री “उत्तवाण अंधु” हेमासिकना ब्राह्मणेने लि.

॥ श्री कनकेश्वरी प्रसन्नास्तु ॥

उपवीत-विवाह-संस्कार रहस्य.

(धार्मिक विषयाने चर्चित बोधक पुस्तक.)

कर्ता:-

शास्त्री देवाशंकर मेघण पुरोहित.

देववाशंकर-मुंजर्.

किम्मत रू. ०-६-०

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૮૦૫૫

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ઉપલા ૧ - ધલા ૨ - ૨૧૨૩૧૨ - ૨૨૨૨

વિગય ૫૨:૪૨

શ્રીકનકેશ્વરી પ્રસન્નાસ્તુ ॥

ધાર્મિક વિષયોને સ્વચ્છત્વે બોધક પુસ્તક
“ઉપવાત-શિવાહ-સંસ્કાર રહસ્ય”

કર્તા :-

શાસ્ત્રી રામાશંકર મેઘજી પુરોહિત દેલવાડાકર.

અધ્યાપક :- સ્વ. રવિદાસ લલિતભાઈ સંસ્કૃત પાઠશાળા
ગુલ્શનવાડી, મુંબઈ ૪

“સનાતન-ધર્મ-માર્ગ” (શારદાપીઠ શંકરાચાર્ય)

“સદ્વિદ્યાવાગીશ” (કાશી પંડિત સભા.)

“ધર્મશાસ્ત્રાચાર્ય” (અ. ભા. વ. વિદ્યુત સંમેલન અલીગઢ)

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા :-

“શ્રી ઉત્તેજાળ-યુવક મંડળ”

તરફથી

શંભુરામ જીહારામ ઠાકર (નલિન)

નાગરક્ષણીઆ, ગળગર શેરી, મુરત.

કિંમત રૂ. ૦-૬-૦

મુદ્રક:

ગોવિન્દજી હાસલસર્ક નાથક

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૬૦૮૫

મુદ્રણસ્થાન:

શ્રી અનાનિત બંધુ પ્રી. પ્રેસ,
બરાનપુરી ભાગળ, ભાજ્યાળી પોળ-સુરત

“ श्री कुलदेवी कनकेश्वरी प्रसन्नास्तु ”

अनेवालेतिविप्राणां मुन्नते कुलदेवते ।
देहि नः सर्वकामास्त्यं हे मातः कनकेश्वरि ॥

संस्थान—पूनागढ पासनी भध्य गीरभां

અર્પણ પત્રિકા.

માત,

જગજ્ઞાનિ ! કુલદેવિ ! કનકેશ્વરિ !

ત્હારાં અનંત લીલામાહાત્મ્યની જેમ, ત્હારાં અમ અચ્છાન

બાલકો ઉપર જે ત્હારા અનંત ઉપકારો છે તેનો બદલો

હું કેમ વાળી શકું ? ત્હારાં અસંખ્ય બાળકોની હું

શાંઈ સેવા કરી શક્યો નથી. તારીજ કૃપાથી ઉન્નતઓએ

પુરાધીશો બનેલા—અમે રાજ્યમદને લીધે તને

વિસારી મેલી, અને પરિણામે અત્યારે આ

સ્થિતિ પામ્યા. કુપુત્રો થયેલા તારા એ

પુત્રોના દોષોની માફી માગી, લોકહિતાથે

રચેલું આ લઘુ પુસ્તક પુષ્પાંજલિની

જેમ ત્હારે ચરણે ધરું છું,

જે સ્વીકારી અમારા ઉપર

ત્હારા દિવ્ય આશીર્વાદો

ઉતારજે; એટલી સવિનય

પ્રાર્થના કરતો—

લિ.

ત્હારો સેવાભાવી

બાળક

રેવાશંકર મેઘજી પુરોહિત.

“પ્રકાશક”

તરીકે “શ્રી ઉ. યુવક મંડળે” આ સાહસ ઉઠાવી વાચકને ઉપયોગી થઈ પડે, એ હેતુ નળવવા પુસ્તક માટે પુરતો પ્રયત્ન કર્યો છે. આ લઘુ પુસ્તકના કર્તા શ્રી. દેવાશંકર મેઘજી શાસ્ત્રીએ પોતાનું ધાર્મિક અમુલ્ય જ્ઞાન પુસ્તકના હેતુને અનુસરી ઉત્તમ રીતે આપ્યું છે. અમે તેમના એ સ્વત્વ વિચારોને જોઈએ ધન્યવાદ આપીએ તેટલો જોછો છે.

એમના એક વિચારો, “પ્રસ્તાવના” ઉપર ધ્યાન દેતાં રહેજે તરી આખ્યા વિના રહેતા નથી. એથી મંડળ એમનું ઋણી છે, કે જે પુસ્તકના ભાવો સમાજની કોઈ પણ વ્યક્તિ વિનાસકોએ સહજમાં વાંચી સમજી લે એમ છે; ઉપરાંત સમાજમાં એના વર્તન માટે કઈક પણ પ્રયાસ થવા સંભવ છે.

એ પ્રયાસ થોડે ધણે અંશે બર આવશે તો મંડળ અને કર્તાનો શ્રમ યોગ્ય સ્થાન મેળવી કૃતકૃત્ય થશે.

શ્રીયુત શાસ્ત્રીજીએ કર્તા તરીકે અને એ ઉપરાંત પુસ્તકની પ્રસિદ્ધિ માટે ધનની પણ બનતી મદદ કરી જનસમાજમાં “જ્ઞાનપ્રચાર” ની પ્રબળ ભાવના બતાવી આપી છે. આપણે લઘુ સમાજ એ લાભ વધુ ને વધુ મેળવે એ ભાવના અમારા ધનિકો પ્રત્યે છે. સમાજના જ્ઞાનિ પુરુષો પોતાનું જ્ઞાન ફેલાવી શકવા અશક્ત હોય છે, તેઓને ધનિકોના પ્રોત્સાહનની અમારા આંતરણ અનુભવથી ખાસ જરૂર છે.

પુસ્તકના વધુ ખર્ચને પહોંચી વળવા મંડળ અશક્ત હોવાથી કેટલીક જરૂરી લંબાણ-ધાર્મિક કૃતિઓ અમારે છોડી દેવી પડી છે, અને માત્ર ખાસ-ટુંકમાં જરૂર પુરતી હકીકતો સાક્ષેષ્ઠ આધારે આપી સંતોષ માન્યો છે.

પુસ્તકનું નામ “ઉપવીત-વિવાહ-સંસ્કાર રહસ્ય” આપ્યું છે. એથી વાચકો તેને તુચ્છ-નજીવું-માની ન લે, પણ શરૂથી અંત સુધી વાંચી તેનો ઉપયોગ કરે, એજ અમારી વાચક પ્રત્યે પ્રાર્થના. અસ્તુ. તા. ૧-૮-૩૧

લિ. સેવક,

“શ્રી. ઉ. યુ. મંડળ”

તરફથી “નલિન”

પ્રસ્તાવના.

કોઈ પણ ધર્મકૃત્ય તેના રહસ્યની સમજા પૂર્વક કરવામાં આવે તો તેનું સંપૂર્ણ ફળ આપણને મળે અને આ શ્રોત્ર તથા પર્વશ્રોત્ર પણ સુધરે અને તે પણ શાસ્ત્રોક્ત વિધિસર થવું જોઈએ. ભગવદગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે કે,

યઃ શાસ્ત્રવિધિમુત્સજ્ય વર્તતે કામકારતઃ ।

ન સ સિદ્ધિમવાપ્નોતિ ન મુક્તિમ્ ન જરાં મતિમ્ ।

તસ્માદ્દશાસ્ત્રં પ્રમાણં તે કાર્યાકાર્યવ્યવસ્થિતૌ ।

જાત્વા શાસ્ત્રવિધાનોક્તં કર્મ કર્તુમિદાર્હસિ ॥

અમ ૦ ૧૬. શ્લોક ૨૩-૨૪

‘હો અર્જુન ! જે મનુષ્ય શાસ્ત્રવિધિને ભાગ્ય ક્ષીને સ્વચ્છંદપ્રણાથી વર્તે છે; તેને કાર્યની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી, તે મુક્તિ પામતો નથી; તેમ પરમ-ઉત્તમ મતિ પણ અમતો નથી;

તેટલા માટે અમુક કાર્ય કરવું કે ન કરવું તેની વ્યવસ્થામાં તારે શાસ્ત્રાધારે ચાલવું જોઈએ. શાસ્ત્રે કહેલાં કર્મ જાણીનેજ તારે તે કર્મ કરવાં જોઈએ.”

અને આપણામાં તે અમણે કરવામાં કાંઈ શિથિલતા આવી નથી. આ અને એ ધર્મકૃત્ય એક વેઠ લેતાજવા પૂરતું જ કસાય છે; પણ તેમાં ધર્મ કે અર્થનો તિલક જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ. દેખાદેખીથી, અજ્ઞાનતાથી કે અન્ધપરંપરા પ્રમાણે રીતવાદને વળગી રહી કર્મ કરવાથી તેનાથી પુણ્ય

પ્રાપ્તિ થતીજ નથી, ઉલટી ધર્મ-અર્થની હાની થાય છે, અને શ્રમ વ્યર્થ જાય છે.

ગીતામાં કહ્યું છે કે, ક્ષેષ્ઠ પુરૂષો જેવું આચરણ કરે તેને જોઈ બીજાઓ તેનું અનુકરણ કરે છે. પ્રાક્ષણોનું કર્મ, આચરણ તેના વર્ણને અનુસરવું ન હોય તો તેને પૂજ્યપણાનો અને હંચપણાનો દાવો કરવો એ મૂર્ખતા છે. આપણામાં જેનોઈ, વિવાહ અને સીમન્ત આ ત્રણજ સંસ્કારો ૧૬ માંથી થાય છે અને તે કેવા થાય છે, તે સૌના અનુભવમાં હશે.

વેદનું પરમ પ્રામાણ્ય, ૧૬ સંસ્કારો, વર્ણવ્યવસ્થા અને આશ્રમ-વ્યવસ્થા, આ ચાર આપણા સનાતન ધર્મના સ્તંભો છે. અને તેની ઉપર જ આપણા સનાતન આર્યધર્મનો મુખ્ય આધાર છે. જ્યારે આ ચાર સ્તંભો સ્થિર હતા, ત્યારે પ્રજા પશુ સંપૂર્ણ ઉન્નતિમાં સુખી હતી. જ્યારથી તે ચલાયમાન થવા લાગ્યા અને આપણે મ્લેચ્છોના સંસર્ગથી તેનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા; હાડકાંથી સાફ કરેલી ખાંડ, દારૂ મળેલી દવાઓ, ચરબીવાળું કાપડ, વિદેશી બીન્ડુટ તથા મ્લેચ્છોનું રાંધેલું અન્ન, માટીનાં બનાવેલાં ચીની વાસણો કે જે એકવાર મોટું લગાડવાથી અશુદ્ધ થાય તે, ફેરફારસગી બનેલી હીવાસળી, વિદેશી મીઠું, અને માદક દ્રવ્યો ઇત્યાદિનું સેવન કરતા થયા. ત્યારથી આપણી અધોગતિ થઈ, અને સ્વરાજ્ય મટી આપણા ઉપર પરરાજ્ય થયું. જે શાસ્ત્રાધારે ડરીને પ્રથમથીજ એ વસ્તુથી અલગ રહ્યા હોત તો અત્યારે સ્વરાજ્ય માટે ફાંફાં મારવાં પડે છે, અને પ્રજાને જે સોસણું પડે છે તે સોસણું ન પડત.

જ્યારે બધામાં સડો પેઠો, અધર્મમાં ધર્મ બુદ્ધિ થઈ ત્યારથી આર્યાવર્તમાંથી વિદ્યા, વીર્ય, બલ અને દ્રવ્ય ધીમે ધીમે નષ્ટ થઈ ગયાં અને ધર્મ, અર્થ કામ, અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થોથી આપણે વિમુખ થયા. આવી સ્થિતિમાંથી ઉદ્ધાર કરવાનો માત્ર એકજ માર્ગ રહ્યો છે; અને તે એ છે, કે આપણા સનાતન આર્ય ધર્મને અનુસરીને પ્રત્યેક કાર્યો કરવાં જોઈએ.

જેમાં ૧૬ સંસ્કારો મુખ્ય છે. સંસ્કારથી મનુષ્યનું શરીર, વાણી અને મન શુદ્ધ થાય છે, આત્મજ્ઞાન જેવા સૂક્ષ્મ વિષયો સમજવાને આવી શુદ્ધિની આવશ્યકતા છે.

ચાક્ષવદેવ્ય સ્મૃતિમાં કહ્યું છે, કે જેવી રીતે મેઘા દર્પણમાં મુખાકૃતિ જોઈ શકાતી નથી, તેમ અવિપક્વ અન્તઃકરણમાં આત્મજ્ઞાન અનુભવી શકાતું નથી. શાસ્ત્રોક્ત સંસ્કાર હીન થઈ જવાથીજ વર્તમાનકાળમાં મનુષ્યો સર્વ પ્રકારે નિર્માદ્ય થઈ ગયાં છે, અને સ્વધર્મથી-સર્વજ્ઞાનથી વિમુખ થઈ ગયા છીએ, અને હજુએ શું થશે તે કહી શકાતું નથી. હાલમાં આપણા, બ્રાહ્મણોમાંજ જ્યારે ૧૬ સંસ્કારોજ પૂરા થતા નથી, ત્યાં બીજાની વાતજ ક્યાં રહી ?

तपः श्रुतं च योनिश्च त्रयं ब्राह्मणकारणम् ।

तपःश्रुताभ्यां यो हीनो जातिब्राह्मण एव सः ।

તપ, શ્રુત એટલે શાસ્ત્રાધ્યયન અને જન્મ, આ ત્રણ બ્રાહ્મણત્વનાં મુખ્ય કારણ છે, જે તેથી હીન છે તે કેવળ જાતિ માત્રથી નામધારી બ્રાહ્મણ છે અને એ એક બ્રાહ્મણની નિન્દા છે.

હાલમાં આપણામાં જે રહ્યા સહ્યા જનોઈ, વિવાહ, સીમંત સંસ્કારો થાય છે તે કેવળ નાટક રૂપે થાય છે એમ કહીશું તો અતિશયોક્તિ નહીં લેખાય. મુખ્ય મનુષ્યજીવનનો આધાર એ ત્રણ સંસ્કારો ઉપર રહ્યા છે અને એ જો સમજ પૂર્વક કરવામાં આવે તોજ કાંઈક સુધારો થવાની આશા રાખી શકાય, એમ એ આશયને મુખ્ય રાખી નાનકડા પુસ્તકમાં ચથાશકથ તેનું રહસ્ય સમજાવવા મેં કૃષ્ટતા કરી છે તો તેનું આધોપાન્ત નિરીક્ષણ કરી હંસદીપર ન્યાયે થોડુંક પણ રહસ્ય સમજી લેને આચરણમાં મૂકારો તો હું મારા પ્રયત્નને સફળ માનીશ.

જેઓને સ્વધર્મ તરફ સૂચા હોય, જનોન-શિખા તરફ તિરસ્કાર હોય. જેઓ વાનરી-વિલાયતી નકલ કરતા હોય, જે તેની સાથે હોઠકેમાં આતા પીતા હોય અને સ્વધર્મથી છુટા છુટા કર્યા હોય તેને માટે આ પ્રયાસ નથી; છતાં તેઓને પણ એકવાર વાંચી જવાની મારી નમ્ર વિનંતિ છે આ રહસ્યપુસ્તક કેવલ આજીવનને માટેનું છે એમ ન સમજવું, સમ્રિય, વૈશ્યાદિને પણ વાંચવાથી કાંઈક સ્વધર્મનું રહસ્ય સમજી શકાશે.

આ પુસ્તકમાં રહસ્યને મુખ્ય સ્થાન આપ્યું છે. કર્મનો વિધિ તો પોતાના વિદ્વાન પુરોહિતો દ્વારાજ કરાવવો રહે છે. પણ જે સંસ્કારો ચલાના હોય તેનું રહસ્ય સહમજ્યા પછી તે શાસ્ત્રોક્ત વિધિઓ કરાવાય તો તેમાં તેને કાંઈ જુદોજ આનંદાનુભવ મળે એમ માફ માનવું છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ક્યાંઈ બૂલ થતી હોય તો મને ક્ષમા આપી. સૂચના થશે તો આભાર સાથે તેનું દ્વિતીયાવૃત્તિમાં ચોધન થશે.

લિ૦ સમાજ સેવક,

રેવાશંકર મેઘજી પુરોહિત રેલવાડાકર.

ઉપવીત-વિવાહ સંસ્કાર રહસ્યનું

— શુદ્ધિપત્રક. —

પૃષ્ઠ સંખ્યા	પંક્તિ સંખ્યા	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૩	ઉપવીયતે	ઉપવીયતે
„	૧૦	ગાહ પત્યાગ્નિ	ગાહ પત્યાગ્નિ
૩	૯	અધિકારથે	અધિકારાર્થે
૪	૧૬	બાળકનું	બાળકે
૭	૧	લોકા	લોકા
„	૬	દીર્ઘાયુ	આયુ
„	૧૩	...ર્વાશિ શ્ચ	ર્વાશિશ્ચ
„	„	માસા શ્ચ	માસાશ્ચ
„	„	બ્રહ્મસૂત્ર	બ્રહ્મસૂત્રં
„	„	વળ્નવ	વળ્નવ
૬	૧૬	બનાવવામાં	બનાવવામાં
„	૧૭	(સમાધિદ્વારા)	(સમાધિ)
૧૦	૧૯	વિદ્યા	વેદવિદ્યા
૧૧	૨૧	...પ્રથં	...પ્રથં
૧૨	૨	આપવામાં	આપવામાં
૧૩	૧૩	પૃથ્વી	પૃથ્વી
૧૩	૧૩	વિશ્વદેવા	વિશ્વદેવા
૧૪	૧૪	મંત્રથી	મંત્રથી

पृष्ठ संख्या	पंक्ति संख्या	अशुद्ध	शुद्ध
१५	१८	पूरा गायत्री	पूरा गायत्री
१६	४	कथा	कथा.
१७	३	...आरिने	...आरीने
२१	२	सपिंड	सपिंड
„	१६	कपीन.	कैपीन,
२२	१	अद्वि...	अद्वि...
„	१६	वर्षाणां	वर्षाणां
„	„	...ग्याणां	...ग्याणां
„	७	सुतांद घात्	सुतां दद्यात्
„	१६	...मिला...	...मिला...
२३	५	...घा	...घा
„	„	...स्जो	...जो
„	६	...मु...	...मु...
„	१६	...टतोअ...	...ट तो ग...
२७	७	लोह,	लोही
„	६	भक्षिणा	भक्षिणी
„	११	छ टकाव	छंटकाव
„	१३	परवु...	परवु...
२८	५	नारदः	नारदः
„	१६	आ दहीत	आदहीत
„	१७	गृदणन्	गृह्णन्
२९	२	शेषाब्	शेषाब्

पृष्ठ संख्या	पंक्ति संख्या	अशुद्ध	शुद्ध
२८	१२	अमथी ने	ने अमथी!
३५	१	भवात्	भवान्
३८	१२	त्वं	त्वं
४१	२	वे	वै
„	१५	...कैः	...कैः
४२	१	प्राक्रमणम्	प्रक्रमणम्
४३	५	रायस्पो...	रायस्पो...
४५	२	प्रीति...	प्रीतिः
४६	१६	...चितम्	चितम्
„	२५	दास	गुप्त
४७	१२	अस्थिमि...	अस्थिमि...
„	१५	ववत्वा...	त्वचा
„	१५	संदधामि	संदधामि
४८	६	नियुनक्तु महयम्	नियुनक्तु मह्यम्
४८	७	ऋतु-	श्रुतु-
„	२१	...भ्यां	...भ्यां
५०	३	...नय	...नयं
५१	३	...माशाय	...मा धाय
„	६	वैस्य	वैश्यस्य
५४	१४	यन्या	कन्या
„	१६	...र्युय...	...र्युप...
„	१८	गृह्णाति	गृह्णाति

પૃષ્ઠ સંખ્યા	પાંક્તિ સંખ્યા	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૫૫	૧	પ્રજાં	પ્રજાં
"	૨	રોચિશ્ણુ	રોચિષ્ણુ
૫૬	૫	ગૃહી...	ગૃહ્...
"	૧૯	પારસ્કક્ષર	પારસ્કર:
૫૮	૩	કૃષ્વંતુ	કૃષ્વન્તુ
"	૬	...ષ્ટા...	...સ્તવા
"	૧૧	નિપા...	નિષી...
"	૧૨	.. વચનં	...વચનં
"	૧૭	દ્વાદરા...	દ્વાદશ...
૬૧	૧૯	ત્વન્ય...	ત્વચમિતિ
"	૨૨	શતંમ	શતં
"	"	શતં...	શતં શૃણુયામ

સૂચના:—કેટલીએક જગ્યાએ ચ, ત્વ, અને વ ને ઠેકાણે વ છે ત્યાં ય, ત્વ વિગેરે જાણવું. અંશકારોના છંદોક્ષરો ન સુધારતાં અમે મૂળાનેજ અનુસર્યા છીએ. તદુપશંત દષ્ટિદોષથી રહી ગયેલી ભૂલો માટે અમે ક્ષન્તવ્ય છીએ.

કર્તા.

પુસ્તક માટેનો અભિપ્રાય.

“ ઉપવીત-વિવાહ સંસ્કાર રહસ્ય ” નામનું પુસ્તક મને મળ્યું. તે વાંચ્યું છે. આ પુસ્તકમાં ઉપવીતની સમજણ આપી છે. તેમજ ઉપવીતનો કાળ-સમય બતાવ્યો છે. યોગ્ય કાળે ઉપવીત ધારણ ન થયું હોય, તો તેનું પ્રાપ્તશ્રિત પણ બતાવ્યું છે. વિશેષમાં ત્રણેય વર્ણો માટે ઉપવીત-કાળ બતાવ્યો છે તેમજ વિવાહ સંબંધી સૂત્રો અને તેના અર્થો બતાવ્યા છે. આથી સમજાય છે, કે કન્યાદાન ક્યારે દેવું અને કેવી રીતે. કન્યાદાન એ ઉત્તમ દાન છે.

જન્મ ધારણ કરી બીજી વધારે સારું ન બને તો પણ એક કન્યાદાન કરવાથી મહાપુણ્ય થાય છે. કન્યાદાન સંબંધી સમજ આ પુસ્તકમાં સારી આપી છે.

આ પુસ્તક સર્વને ઉપયોગી છે. માટે દરેકે ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યા. સિવાય સારું જ્ઞાન ન મળે. બીજા પાંડિતો હોતા નથી, પણ પાંડિતોએ બતાવેલા સારરૂપ પુસ્તકોનું અવલોકન કરવાથી ધર્મ અને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. એ વાત દરેકે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. અસ્તુ.

સંવત ૧૯૮૭.

શ્રાવણ સુદ ૫.

લી.

શાસ્ત્રી કૃપાશંકર ભગવાનજી.

સૂર્યપૂર-સંસ્કૃત પાઠશાળા,

આમલીરાન—સુરત.

વાણંત્રોના શોખીનોને

ખુશ ખબર.

હમારે ત્યાં દરેક જાતનાં નવાં હારમો-
ન્યમો મધુર અવાજમાં વણી કાળજીથી બને
છે, તેમજ દરેક જાતનાં વાણંત્રો રિપેર થાય છે.

જુના અને જાણીતા—

મીસી ધીરજરામ મોતીરામ એન્ડ સન્સ

૬૦ ચૌદા પૂલ—સુરત.

ફાટોગ્રાફીને લગતો દરેક જાતનો માલ

જેમકે કેમરા, પ્લેટસ, પેપર્સ, ફીલ્મસ વગેરે

મેળવવાનું ભરોસાદાર મથક

વી. એન. મહેતા એન્ડ કું.

આગફા અને ગેવર્ટ કું. ના માલના

સોત્ર એજન્ટસ.

૬૦ ચૌદાપૂલ—સુરત.

शास्त्री रेवाशंकर मेवळ पुरोहित
दलवाडाकर-मु'अर्ज.

ઉપવીત-વિવાહ સંસ્કારરહસ્ય.

“ ઉપનયનસંસ્કાર. ”

વિવાહ, ચૌલ (મુંડન), ઉપનયન, કેશાન્ત અને સીમન્ત એ પાંચ સંસ્કાર ધરતી બહાર મંડપ બાંધી તેમાં કરવા. માળ ઉપર કરવા નહિ.

ઉપનયનનો અર્થ ‘કુમારને આચાર્ય-ગુરૂ પાસે લઈ જવો’ એ છે. અને એના અંગતું કર્મ ગાયત્રીમંત્રનો ઉપદેશ કરવો, જેમાં પ્રધાન (મુખ્ય) છે, તેને ઉપનયન કહે છે.

ઉપનયન એ શબ્દ યોગા૩૯ છે. યજ્ઞોપવીત (જનોઈ) ધારણ કરાવવાનું કર્મ તો ગૌણ છે. કારણ કે આશ્વલાયનસૂત્રમાં તથા પારસ્કરસૂત્રમાં તે આપવામાં આવ્યું નથી.

યજ્ઞોપવીતનો અર્થ:—યજ્ઞેન પ્રજાપતિના યજ્ઞાય વેદોક્ત-કર્માધિકારાય इति वा उपवीतं रचितम् । યજ્ઞ૩૫ પ્રજાપતિ-બ્રહ્મદેવે વેદોક્ત કર્મનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરાવવા રચેલું તે યજ્ઞોપવીત કહેવાય છે.

યત્રાસૂત્ર:-એટલે:-~~યજ્ઞ~~ ધૃતં સૂત્રં અથવા યજ્ઞસ્ય સૂત્રં
માટે ધારણ કરવું. સૂત્ર અથવા યજ્ઞનું સૂત્ર.

ઉપવીતઃ એટલે ઉપવીયતે ઉપવીતિ ઉપવીતીતિ સ્મેતિ
ઉપવીતમ્ ઉપવીત પહેરે છે એટલે દેવના ચિહ્નને ધારણ કરે છે.
અર્થાત્ સંસ્કારહીન પુરુષો દેવગ્રેહિને પ્રાપ્ત કરાવનારા કોઈ પણ
કર્મ કરી શકતા નથી, ~~પરંતુ~~ સંસ્કારી દિવે મંચમહાયજ્ઞ અગ્નિ
હોત્રાદિ કર્મો કરીને દેવલોકમાં જાય છે; માટે પ્રત્યેક દિવેએ યજ્ઞાદિ
ક્રિયા કરવા માટે યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવું જ જોઈએ.

“ત્રણ સૂત્રનું કારણ શું?”

“ગાહ પત્યાગ્નિ, દક્ષિણાગ્નિ અને આહવનીય એ ત્રણ અગ્નિથી
તથા પ્રાતરૂ, મધ્યાહ્ન અને સાયંકાળ એ ત્રણ સવનથી, તથા વિરાટ
હિરણ્યગર્ભ અને ઇશ્વરની અથવા તો બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ્વરની
ઉપાસનાથી તથા ઋક્, યજુઃ અને સામ એ ત્રણ વેદના સ્વાધ્યાયથી
તથા સત્ત્વ, રજઃ અને તમ એ ત્રણ ગુણોને જીતવાથી ઉત્તમ લોકની
પ્રાપ્તિ થાય છે,” એમ જણાવનારા ત્રણ આંદાવાળા ઉપવીતનું રહસ્ય છે.

“ઉપનયન સંસ્કારના અધિકારી કોણ?”

ઉપનયન પુત્રને પિતાએ જ કરવું. પિતા ન હોય તો દાદાએ. તે
ન હોય તો કાકાએ. તેના અભાવે સગા ભાઈએ. તે ન હોય તો
સગેત્ર-સપિંડે કરવું. તેય ન હોય તો મામાએ કરવું. તેઓ બધા
ક્રમાર કરતાં અધિક ઉમરના હોવા જોઈએ. નહાતા માટે શાસ્ત્રમાં
નિષેધ છે. ઉપરના અધિકારિમાં પણ કોઈ ન હોય તો ઓત્રિય એવા
બ્રાહ્મણે ઉપનયન કરવું.

જન્મથી આઠાણુ થીનિમાં ઉત્પન્ન થયેલ આઠાણુ જાણુવો. તે વિપ-
નયન સંસ્કાર થયા પછી દ્વિજ કહેવાય છે અને વેદાધ્યયન થયા પછી
વિમ્ન કહેવાય છે, અને જન્મથી આઠાણુ હોઈ તે સંસ્કારયુક્ત વિમ્ન થઈ
વેદાધ્યયન કરે ત્યારે શ્રોત્રિય કહેવાય છે.

“ ઉપનયન દેવા અગાઉ શુ' કરવું ? ”

ઉપનયન કરનારાએ ત્રણ કૃષ્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું અને કુમ્ભર-
બટુકે પણ ૩ કૃષ્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ઉપનયન કરતાં ઉપનયન
કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થવાને માટે દશ હજાર ગાયત્રી મંત્રનો જપ
કરવો યા કરાવવો. તેમજ બટુકને પણ ઉપનયનના અધિકારે બાર
હજાર ગાયત્રી મંત્રના જપનું શ્રેય આપવું. ત્યારે ગાયત્રી મંત્રોપદેશનો
અધિકારી થાય છે.

“ ઉપનયનના બીજા અર્થો. ”

ઉપનયન=ઉપનનયન. ઉપ ઉપસર્ગથી સમીપ નયન=લઈ જવું
ઐત્લે પરબ્રહ્મ જગત્કર્તા સંબંધી જ્ઞાન થવાને અધિકાર જે વડે થાય
છે તેને ઉપનયન કહે છે. બીજો અર્થ:-ઉપનનયન. ઉપ=ત્રીજું, નયન=
નેત્ર, જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા તેમજ વેદાધ્યયન કરવા ત્રીજું નેત્ર. ઐત્લે
જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું પગથીઉં તે ઉપનયનસંસ્કાર છે. ઉપનયન
સંસ્કાર તે બટુકને બુદ્ધિમાન, બળવાન થવાનું સાધન છે.

“ જનોઈ ન મળ્યું હોય તેના ધર્મો ”

મોંજી-(ઉપનયન) થયા પહેલાં બાળક ઇચ્છા પ્રમાણે ફરે, ઇચ્છામાં
આવે તેની જોડે લાપણુ કરે તેમાં દોષ નથી, તેથી લઘુશંકા અને
શૌચ ઇત્યાદિ વિષે આચમન કરવાનો જે અચાર છે તે મોંજી પહેલાં

નથી. ઇચ્છામાં આવે તે ભક્ષણ કરે તેમાં દોષ નથી, લક્ષ્યપાતકનું કરણ એ કે:-લક્ષણ, વાસી રહેલું અન્ન અને ઉચ્છિષ્ટ અન્ન ઇત્યાદિકનું ભક્ષણ કરવાથી દોષ નથી. એ પ્રમાણે પીવામાં અયોગ્ય પદાર્થ આવે અને અસત્ય કે ન બોલવાનું બોલે તો પણ દોષ નથી. મહાદોષનક કરણો:-માંસ અથવા અન્યજ અને રજસ્વલા ઇત્યાદિકનું અડકેલું અન્ન તેનું ભક્ષણ થયું હોય અથવા મદ્યાદિ પીવામાં આવ્યું હોય તો દોષ છેજ. રજસ્વલા ઇત્યાદિકનો કુમારને સ્પર્શ થાય તો કુમારે સ્નાન માત્ર કરવું. શિશુ અવસ્થામાં જળનું સિંચન કરવું. અને બાળકે આચમન કરવું.

અન્નપ્રાશન પહેલાં શિશુ નામ છે. ચૌલથી પ્રથમ અથવા ત્રણ વર્ષ પહેલાં બાળક નામ છે. અને ચૌલ-મુંડન પછી અને માંજી અથવા (ઉપનયન) પહેલાં કુમાર નામે કહેવાય છે.

આચમન એટલે ત્રણ વખત જલપાન કરવું. નહીં કે હોઠને માર્જન કરવું. જે કુમારને યજ્ઞોપવીત થયું નથી તેને વેદનો ઉચ્ચાર કરાવવો નહીં. પરંતુ માતા પિતાની અંત્ય ક્રિયામાં મંત્રોચ્ચારનો અધિકાર છે, અને તે ઔરસ પુત્ર માટે છે. બાળકનું કરેલાં પાપાદિનું પ્રાયશ્ચિત્ત તેના પિતાદિકે કરવું.

“ઉપનયન સંસ્કારનો કાળ.”

ગર્ભથી કે જન્મથી ૫ મે કે ૮ મે વર્ષે બ્રાહ્મણે, ૧૧ કે ૧૨ મે વર્ષે ક્ષત્રિયે, ૧૨ કે ૧૬ મે વર્ષે વૈશ્યે, જનોઇ ધારણ કરવું. ધનની ઇચ્છા રાખનારે ૬ કે ૭ વર્ષે, વિદ્યાની ઇચ્છા રાખનારે ૭ મે, સર્વની ઇચ્છા રાખનારે ૮ મે, અને ક્રાન્તિની ઇચ્છા રાખનારે નવમે વર્ષે જનોઇ ધારણ કરવું તેમાં ગૌણ કાળ ૧૬ વર્ષ પર્યંત બ્રાહ્મણને,

૨૨ સુધી ક્ષત્રિયને, ૨૪ વર્ષ સુધી વૈશ્યને, જનોઈ લેવા કહ્યું છે. આ ગોણુ કાળમાં ગર્ભથી સંખ્યા લેવી. એમ છતાં જન્મ થકી ૧૫ વર્ષ પૂર્ણત જનોઈ થઇ હોય, તો આત્મણુને તે માટે પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. પણ ૧૬ મું વર્ષ પ્રાપ્ત થયું હોય તો શિખાદૃસહિત વપન (હળમત) કરાવવી. ત્યાર પછી ૨૧ રાત્રિ યવ ભક્ષણુ કરવું ૭ આત્મણુને ભોજન કરાવવું એ પ્રમાણુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવવું. ૧૭ મું ઇત્યાદિક થતાં ૩ કૃત્ત્વ અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવી. મૌણુ ધારણુ કરવું. આત્મણુ અને ક્ષત્રિયે ઉત્તરાયણમાં જનોઈ લેવું, વૈશ્યને દક્ષિણાયનમાં કરવું. અથવા મહાથી બેઠું સુધીના માસો સર્વ દિને માટે કહ્યા છે. મીનરાશિવાળાને ચૈત્ર માસ ઉત્તમ કહ્યો છે. તેમાં કોઈ ગુરુ શુક્રસ્તાદિ, ગુરુ ચંદ્રની શુદ્ધિ પણ જોવાની જરૂર નથી. તેમાં જન્મમાસાદિક પણ જોવું નહી. વદી પાંચમ સુધી ઉત્તમ છે. સંકટમાં વદી ૧૦ સુધી કરાય છે. ૩ પેઠીથી ગાયત્રીથી જેઓ પતિત થતા આવ્યા છે. તેમને કાલાતિક્રમ દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવીને પણ ઉપનયનસંસ્કાર કરવો નહી, તથા વેદાભ્યાસ કરવું કરાવવું નહી, આવી રીતે પતિત થયેલા જોડે સંબંધ જોડવાની પણ શાસ્ત્રમાં મના છે. માટે જેને સંસ્કાર કરાવવાની ઇચ્છા થાય તેણે વ્રાત્યસ્તોમ કરી પવિત્ર થઈ આચાર્ય પાસે જનોઈ લેવું. તે વ્રાત્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પછી તેમની જોડે સર્વ વ્યવહાર કરવો. જેઓને જનોઈ નહોય તેવાઓને પુરાણોક્ત વિધિથી સંસ્કાર કરવામાં આવે છે. પણ તે વેદોક્ત જેટલી કાયિક, વાચિક અને માનસિક શુદ્ધિ નથી. વ્રાત્યસ્તોમ ઉત્તમ છે અને પદ્મ પ્રાયશ્ચિત્ત અથવા સત્રા લક્ષ ગાયત્રી જપાવીને પછી પણ જનોઈનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. આ વિષયમાં ઓછામાં ઓછા ૩ પડિતોની સભા બોલાવી તેઓ ફરમાવે તેમ પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ અધિકાર પ્રાપ્ત કરવો.

“યજ્ઞોપવીત ક્યારે, કેણે, અને કેવી રીતે ખનાવવું.”

યજ્ઞોપવીત માટેનું સૂતર લેવું તે બ્રાહ્મણની કુંવારિકા તથા સૌજા-
અવતી સ્ત્રીઓ કે વિધવાયે હાથે કાંતેલું લેવું. ૫૩વો-આઠમ-ચૈત્રસ-
પૂનેમ-અમાવાસ્યા વગરના દિવસે સવારે જોજન કર્યા પહેલાં મધ્યહ્ન
પહેલાં હાથ-પગ ધોઇ શુદ્ધ થઈ પૂર્વાભિમુખે અગર ઉત્તરાભિમુખે
બેસી ડાબા હાથની પાસે રાખેલી ૪ આંગળીઓનાં મૂળમાં છન્નુ
આંટા વોટી પછી સૂત્રને ત્રેવડું કરવું. પછી તેને ડાબા હાથ ભણી
વળ નળ એમ વણવું. પુનઃ તેને ત્રેવડું કરી જમણી ભણી વળ નળ
તેમ વણવું. એ રીતે નવ સૂત્ર થાય છે. તેને ૩ વાર પ્રદક્ષિણાવર્તન
રીતે વોટી પાકી ગાંઠ આપવી.

જનોઈ પહેરવામાં કેટલાએક એમ પણ સમજતા નથી કે આ
જનોઈ હું શા કારણે પહેરું છું. નહાનાં છોકરાંને પૂછશે કે આ જનોઈ
શું કામ પહેરી છે ? તો જવાબ મળશે કે “કાન ઉપર ચઢાવી લધુ-
જાંકા કરવા સાર.” પણ તેમાં તેઓ દોષિત નથી. તેઓ તો આપણા
મોટાઓનું અનુકરણ કરે છે. જ્યાં આપણે જ કામ ધર્મનો વિચાર
કર્યા વિના કરીએ, ત્યાં નહાનાં શા દોષ દેવો ?

બ્રાવણી પૂર્ણિમા માટે મોટાં શહેરોમાં હાંડુવેટાના ભાવે બ્રષ્ટ
જનોઈ વેચાય છે. તેમજ એકાદ લાખ રૂ. ના સુતર અને રેશમના
નકલી જનોઈ હિન્દુસ્થાનમાં દર સાલ આવે છે. આજકાલ જ્યાં વિદેશી
કપડા અને વસ્તુમાત્રનો બહિષ્કાર થઈ રહ્યો છે, ત્યાં વિદેશી જનોઈ
પહેરવાં શું બ્યાજખી છે ? ખરી રીતે શાસ્ત્રાજ્ઞ પ્રમાણે આપણે વર્તન
ન રાખ્યું તેથીજ આપણી અધોગતિ થઇ છે, અને થશે. શાસ્ત્ર વિરુદ્ધના
ચાવત્ કાર્યવ્યર્થ જાય છે, જનોઈ પોતાના માંપસરનું પોતેજ ખનાવવાનો
શાસ્ત્રવિધિ છે, ત્યાં વેચાતી લેવાનો પ્રશ્ન ક્યાં રહ્યો ?

આનકાલ રેડિયા તકલી ધણા લોકા ચક્રવિ છે, તેમાં વસ્ત્રે વણી-વણાવી પહેરે છે, તેમ જનોઈ બનાવી ન પહેરી સકાય ?

વ્રતબંધ-જનોઈનો અર્થ એમ છે, કે ત્યાજ્ય અપવિત્ર વસ્તુનો ત્યાગ અને ગ્રાહ્ય પવિત્ર વસ્તુનું ગ્રહણ એ રીતના વ્રતનું બંધન સ્વીકારવું તે; અને તે જનોઈ લેવાના દિવસે તે વ્રતથી બંધાય છે.

વિધિસર જનોઈ પહેરવાથી અને નિયમ પાલન કરવાથી, દીર્ઘાયુ, બલ્લ, અને તેજ વધે છે. આજ તેવા કેટલા છે ? તેમાં જનોઈનો દોષ નથી. ત્રણતારનું બનાવટી જનોઈ લટકાવી-તેવી ઉચ્ચ લાવના રાખવી મૂખાંધ છે. અને આવા કર્મહીન નિર્લજ્જના ગણામાં પડેલી મેલથી ખરડાયેલી જનોઈ ખરેજ શરમાતી હશે, કે આને પાને હું ક્યાં પડી ?

આ જનોઈ ૩ આગ્રમ, ૩ વર્ણ, ૩ ઋણ, અને ૩ કાંડનું પ્રયોગક છે.

તિથિર્વારઃ ચ નક્ષત્રતત્ત્વવેદા ગુણત્રયમ્ ।

કાલત્રયં ચ માસા ચ બ્રહ્મસૂત્ર ચ ષષ્ઠવ ॥

આંગણીઓમાં ૬૬ વાર આવૃત્તિ કરવાનું તાત્પર્ય ૧૫ તિથિ, ૭ વાર, ૨૮ નક્ષત્રો, ૨૪ તત્ત્વો, ૪ વેદો, ૩ ગુણો, ૩ કાળ, અને ૧૨ માસો એટલાનો સંબંધ આપણામાં હોવાનું સૂચવે છે.

ચક્રાર કે બ્રહ્મગ્રંથીનું રહસ્ય:—

બ્રહ્મનું જ્ઞાન કરાવવા વાળી જે ગાંઠ તેને બ્રહ્મગ્રંથી કહે છે. બ્રહ્મપાશમાં પ્રવરતી ત્રણ ગાંઠ છે, તે ત્રણ વેદોની બોધક છે. જનોઈનાં

અંતે છેડાઓમાં એકમાં એ અને ખીજામાં એક ગાંઠ દેખાય છે. અંતમાં એ એકીને મેળવી એક સૂત્ર કરી તેની ઉપર દોઢ ગાંઠ દેવાય છે. તેને પ્રણવ કહે છે. આ ગ્રંથીમાં ધ્યાનપૂર્વક જોવાથી હકારનું સ્વરૂપ સાફ માલમ પડે છે.

યજ્ઞોપવીતનું તાર્ત્વિક રહસ્ય.

યજ્ઞોપવીતનું બીજું નામ બ્રહ્મસૂત્ર. ધારણ કરે છે તેજ્ઞ બ્રહ્મ (વેદ ક્વિવા પરમાત્માને) જાણવાને અધિકારી થાય છે, એમ શિષ્ટ જનોની માન્યતા છે. ત્રત્યેક માણસનું સ્થૂલ શરીર બહુધા પોતપોતાના છન્તુ આડા આંગળની ઉંચાઈનું હોય છે એમાં રહેલા આત્માના ૪ પાદ મંડુકોપનિષદમાં છે એમ બતાવવાનેજ આંગળાં ઉપર છન્તુ વાર સૂત્ર વીંટી જનોઈ બનાવવામાં આવે છે. પ્રથમના સૂત્રને ત્રેવડું કરવાથી ત્રણ ગુણો વડે પિંડ બ્રહ્માંડની દૃશ્ય સ્થિતિ છે એમ સૂચવ્યું છે. પુનઃ ઊર્ધ્વવળ આપવાથી અંતે ત્રેવડું કરી અર્ધાં (નીચો) વળ આપવાથી એમ સૂચવ્યું, કે જેમાં સત્વગુણ પ્રધાન છે, એવા ત્રણ ગુણો દેહની અધોગતિ કરનારા છે. પછી તે પ્રકૃતિ ધૃતમાળમાંથી છૂટવાનો ઉપાય માત્ર “ત્રિપદા” ત્રણ પાદવાળી ગાયત્રી કે વેદત્રયી (ઋગ્. યજુઃ સામ)જ છે કારણ કે તે ૩ વેદમાંથી ભૂઃ ભુવઃ સ્વઃ ક્રમેથી લીધા છે. એમ બતાવવા તેને ત્રેવડું કરવામાં આવે છે. ત્રિથિમાં પ્રવર નાખી એમ સૂચવવામાં આવે છે, કે અમારા ગોત્રમાં આટલા ઋષિઓએ બ્રહ્મ (વેદ)નું દર્શન કર્યું હતું. આવી રીતે તે બનાવવામાં બહુ ગુપ્ત સંકેતો રહેલા છે.

અચન્તુ પરમો ધર્મો યદ્યોગેનાત્મદર્શનમ્ । યોગ (સમાધિદ્વારા) વડે આત્મ-બ્રહ્મ સાક્ષાત્કાર કરવો એજ પરમ ધર્મ છે. તે પરમ-ધર્મની પ્રાપ્તિ માટેજ બ્રહ્મવિદ્યાના સિદ્ધાન્તના સંકેતરૂપ આ બ્રહ્મ-સૂત્ર (જનોઈ) અધિકારીને પ્રાવેશિક દીક્ષા આપી આચાર્ય પડેરાવે છે અને ગાયત્રીજપ તથા પ્રાણાયામાદિથી બાંધે છે.

કઇ ગાયત્રી આઠાણુદિ મારે છે ?

આઠાણુને ત્રણ પાદવાળી ત્રિપદા ગાયત્રી ૨૪ અક્ષરની, ક્ષત્રિયને ચારપાદ વાળી ત્રિષ્ટુપ્ ૩૨ અક્ષરની, અને વૈશ્યને ચાર પાદવાળી જગતીને ઉપદેશ કરવાની શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે, અથવા સર્વેને ગાયત્રીનો ઉપદેશ કરવો તેમાં ગાયત્રીના પ્રથમ પાદમાં ૮ અક્ષરો હોવાથી આઠાણુને ૮ મેં વર્ષે તથા ત્રિષ્ટુપ્ના પ્રથમ પાદના અગ્રીયાર અક્ષરો હોવાથી ક્ષત્રિયને અગ્ર્યારમે વર્ષે તથા જગતીના પ્રથમ પાદમાં ચાર અક્ષર હોવાથી વૈશ્ય ને ૧૨ મેં વર્ષે ઉપનયન સંસ્કાર કરવો આ કાળથી બમણો કાળ વીતે તો સંસ્કારના સમયનું ઉલ્લંઘન થઇ જવાથી તે પુરુષને છંદનો ઉપદેશ કર્યા છતાં તે છંદો ફળને આપી શકતા નથી.

આઠાણુની ગાયત્રીના અર્થ.

પૃથિવી અંતરિક્ષ અને સ્વર્ગમાં વ્યાપ્ત તે સવિતા દેવતાના પ્રકાશ આપનારા સર્વોત્તમ તેજનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ, જે તેજ અમારી ખુદ્ધિને સત્કર્મમાં પ્રેરે.

ગાયત્રીના ઘણા પ્રકારના અર્થ થાય છે જેને જે ઠીક લાગે તે અર્થ ગ્રહણ કરે છે.

દ્વિજ એટલે શું ?

દ્વિ=બે, જ=જન્મ. બીજો જન્મ દ્વિજ કહેવાય છે. પ્રહૈલો માતાના ઉદરથી બીજો યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર થવાથી વિદ્યા શિખવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તે બીજો અવતાર છે.

“યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર પારસ્કર ગૃહ્યસૂત્ર પ્રમાણે.”

આઠમે વર્ષે બ્રહ્મભોજન થયા પછી બાળકને ક્ષેત્ર કરાવીં સંસાર વચ્ચાલંકાર પહેરાવીને અમિતી સમીપ પરિચય લાગે ખેતાની દક્ષિણ

દિશાએ બેસાડી **ब्रह्मचर्यमनाम** હું અભયર્થ સાર આવ્યો છું. એમ આચાર્ય બોલાવે ને કુમાર તે પ્રમાણે બોલે છે. પછી **ब्रह्मचार्यसानीति च** હું અભયારી છું. એમ જે બોલાવે તેમ બોલે. પછી આચાર્ય તે બાલકને **चने-स्थि०** એ મંત્રથી નવીન વસ્ત્ર પહેરવા આપે. અને તેનો અર્થ સમજાવી કહે કે:—“હે કુમાર જે વિધિથી ઇન્દ્રને બૃહસ્પતિએ વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં તેજ વિધિથી હું તને દીર્ઘાયુષ્ય બલ અને ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરાવવાને વસ્ત્ર પહેરાવવું છું. પછી આચાર્ય મેખલાબધન કમરમાં કરે છે તે વખતે કુમાર **इयं दुरुक्तं** એ મંત્રથી થયેલી અપવિત્રતાનો નાશ કરે. અભયર્થ, સુશિક્ષા તથા સદ્વિદ્યા પ્રાપ્ત થવા માટે ધારણ કરી છે, તે કુશિક્ષા, કુવિદ્યા તથા કષ્ટ નાશ કરે. મને ખવન કરે. આ મેલા પ્રાણ તથા અપાન વાયુને સંપૂર્ણ બળ આપવા વાળી અને બલવાન કરનાર બહેનના જેવી હિતકર, ક્રાન્તિ પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા સૌભાગ્ય આપનાર આ મેખલા છે તે મહેં ધારણ કરી છે. આમ કેડની આસપાસ મેખલા બધન કરવાથી પ્રાણ, અપાનની ગતિ નિયમિત થાય છે, અને ઉદરના રોગો જલ્દી આદિ તથા પેદાના રોગો અને ઉપસ્થેન્દ્રિયના રોગોનો નાશ થાય છે. પછી આશ્વલાયનગૃહ્ય સૂત્રની કારિકાના વચનાનુસાર **एवं-मृतं कुमारं कुर्याद्यज्ञोपवीतिनम् ।** આ સ્થિતિના કુમારને યજ્ઞોપવીત આપવું **यज्ञोपवीतं०** એ મંત્ર બોલી કુમારે તે ધારણ કરવું. તે મંત્રનો અર્થ અને શ્લોક:—

यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् ।

आयुष्यमग्रથं प्रतिमुच्य शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः

પરમાત્માનું શાપક (પરમં મો અર્થ જ્યારામે પર આત્મા મીયતે યેનેતિ એવો કહેલો છે.) પવિત્ર કરનાર પ્રજાપતિની બોડ

પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલું હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે મુદ્ધિવાળું, આયુષ્ય તથા ઉત્તમ પદ પ્રાપ્ત કરાવનારં યજ્ઞોપવીત હે આચાર્ય ! હું ધારણ કરું છું તેથી તે મારા બલ અને તેજની વૃદ્ધિ કરે. જગતમાં આચાર્ય કહે છે:- “વેદોક્ત કર્મના અધિકાર માટે પરમાત્મા પ્રત્યે લંકિત ઉત્પન્ન થવા સાર. અધ્યાત્મ વિદ્યાનું જ્ઞાન થવા તને યજ્ઞોપવીત ધારણ કરાવું છું.”

ત્યાર પછી મિત્રસ્ય ચક્ષુઃ એ મંત્રથી અજ્ઞન (મૃગચર્માદિ) ધારણ કરવાં તે પછી કુમાર યો મે દંડઃ એ મંત્ર લણે છે:-“જે દંડ મને આપવામા આવે છે. તે વૃક્ષની ઉપર આકાશમાં ઉત્પન્ન થયો છે. ને પછી ભૂમિ ઉપર આવ્યો તે દંડ હું દીર્ઘાયુષ્ય વેદાધ્યયન અને બ્રહ્મચર્યની પ્રાપ્તિ માટે ગ્રહણ કરું છું.” પછી આચાર્ય પોતાની અંજલિથી કુમારની અંજલિમાં આપોદિષ્ઠા આદિ ૩ મંત્રો લણી જલ પુરે છે. તે પછી બંને હાથો ઉંચા કરી સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવું.

પછી તચ્ચક્ષુર્દે. એ મંત્રથી સૂર્યનું દર્શન આચાર્ય કરાવે છે. અને કુમારના જમણા ખભા ઉપરથી પોતાનો જમણો હાથ શિષ્યના હૃદય ઉપર મુકી પરસ્પર પ્રતિજ્ઞા કરવી. હે શિષ્ય ! સદ્વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે તારું અને મારું ચિત્ત અનુકુળ રહે. મમ વ્રતેતે હૃદયં દધામિ. એ મંત્ર સંપૂર્ણ લણીને આચાર્ય તેના હૃદયનો સ્પર્શ કરવો. શિષ્ય કહે છે, કે હું સર્વથા આપની અનુકુળતા જાળવીશ.

પછી આચાર્ય કહે છે. કે મહારા નિયમે તારા હૃદયમાં હું પ્રવેશ કરાવું છું. માટે તું મહારાથી કદાચિત્ વિરુદ્ધ થકથ નહિ તથાપિ હું પણ તારા પ્રત્યે સદ્વિદ્યા તથા સદ્ઉપદેશ કરવા અનુકૂળ રહીશ,

એટલે તું મ્હારો ઉપદેશ ગ્રહણ કરવા તૈયાર થા. પરમાત્મા સર્વથા શ્રેષ્ઠ છે, માટે તમે મ્હારા પ્રત્યે નેડી દો.

પછી બ્રહ્મચારીનો જમણો હાથ પકડીને આચાર્ય પૂછે છે કે તું કાણ છે અને તારું નામ શું? કુમાર કહે છે. હું આપનો વિદ્યાર્થી છું, બ્રહ્મચારી છું અને મ્હારું નામ અમુક છે. આચાર્ય પૂછે છે, કે તું કોનો બ્રહ્મચારી છે? શિષ્ય કહે છે કે આપનો.

પછી તે વખતે આચાર્ય સંતોષ પામી કહે છે કે તું ઇન્દ્ર જે પરમાત્મા છે તેનો બ્રહ્મચારી છે. તથા અગ્નિ જે સર્વજ્ઞ ઇશ્વર છે, તે તારો આચાર્ય છે, તથા હું પણ તારો આચાર્ય છું. તે સર્વ જગતના સુખને માટે વિદ્યા પ્રાપ્ત થવા માટે તથા મ્હારે માટે પરમેશ્વરે તને ઉત્પન્ન કર્યો છે. પ્રજાપતિ જે પરમાત્મા તેને હું તને અર્પણ કરું છું. સર્વ જગતનો પેદા કરનાર જે સવિતા દેવતા તેને અર્થે હું તને અર્પણ કરું છું. તથા જઝૌષધિ, પૃથ્વી સ્વર્ગ. તથા વિશ્વદેવા, એટલે જે વિદ્વાન પુરુષો, તેઓનો ગુણ તથા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા તથા ભોગાદિ તથા દુઃખનો નાશ કરવા, તને અર્પણ કરું છું. પછી બટુકને જાપતયે. એ મંત્ર લઈ આચાર્ય સોંપે છે “હે શિષ્ય! તને પ્રજાપતિ દેવતાને, સવિતા દેવતાને, જળદેવતાને, ઔષધીને, ઘાવા પૃથ્વીને વિશ્વદેવતાને. તથા સર્વ જૂતોને સોંપું છું. તેઓ સર્વ તારું રક્ષણ કરો.”

“કોણે કયા રંગનું સેતુ મૃગચર્મ, મેખલા, જનોઈ વિ. પહેરવું?”,

બ્રાહ્મણોએ કાળા રંગના મૃગનું, ક્ષત્રિયે બકરાનું, વૈશ્યે ઘેંટાનું ચર્મ ધારણ કરવું. બ્રાહ્મણે મુંજના દોરાનો ત્રેવડો વણેલો લીસો તથા સરખા તાંતણુનો બનાવેલો કંદોરો (મેખલા) પહેરવો, ક્ષત્રિયે

એરમેલના રેસામાંથી અથવા મનુષ્યની ૩ શેરની દોરીના અને વૈશ્યે શણના ત્રણ શેરવાળા કંદોરો-એખલા પહેરવી.

આહારણુ સુતરની જનોઈ. ૩ સરવાળી અને જમણી બાબુથી વળ દીધેલી. ક્ષત્રીયે તેવીજ શણની. અને વૈશ્યે પણ તેવીજ ઉનની જનોઈ ધારણુ કરવી. આહારણુ ખીલી કે ખાખરાનો, ક્ષત્રીયે વડ કે ખેરનો, વૈશ્યે પીકુ કે ઉંખરાના વૃક્ષનો દંડ ધારણુ કરવો.

“ યજ્ઞો પવીત્રામાં નવ દેવતાનું નીચે પ્રમાણે આવાહન કરવાનું.”
પ્રથમતંતૌ ઋકારં આવાહયામિ, ૨. અગ્નિ, ૩. નાગાન્ ૪. સોમં, ૫. પિતૃન્, ૬. પ્રજાપતિ, ૭. વાયુ, ૮. સૂર્ય, ૯. વિશ્વેદેવાન્.

સૂત્રેષુ બ્રહ્મણં આ જિગુષીકૃતેષુ વિષ્ણું આવાહયામિ. ગ્રંથિમણ્ચે રુદ્રં આ તે પૃથ્વી અને હાથના અંગુઠા તર્જની તથા મધ્ય કનિષ્ઠિકા વચ્ચે જનોઈ રાખી. અને હાથો ઉંચા કરી છ તક્ષસ્થુર્દે. એ મંત્ર લણી સૂર્યને દેખાડી યજ્ઞોપવીતં. એ મંત્રથી. ડાબે ખભે ધારણુ કરવું.

જનોઈ ક્યારે નવું પહેરવું. યંત્રનું બનેલું કેમ પહેરવું?

યંત્રમાં સિદ્ધ થયેલ સુતરથી જનોઈ કરવાની આવશ્યકતા પડે તો પ્રથમ દશ ગાયત્રી મંત્ર વડે જળને અભિમંત્રણુ કરી, તે જલથી મૂત્રને પ્રોક્ષણુ કરી જનોઈ બનાવવું. કર્મ કાળે સ્તનથી ઉપર અને નાભીની નીચે જનોઈ ધારણુ કરવું નહીં જોઇએ.

ખીજાએ પહેરેલું, તુટેલું, નાભિથી નીચે ઉતરેલું, અને ભોજન કર્યા પછી બનાવેલું જનોઈ કાઢી નાખી, નવું પહેરવું, તેમજ ચિંતાનો

ધુમ્મકો, ચિતાના કાષ્ટ, ચાંડાલ, મુરદ્, રજસ્વલા અને સૂત્રાવડીનો સ્પર્શ થતાં વસ્ત્ર સ્પર્શિત સ્નાન કરી બીજું જનોઈ વિધિપૂર્વક પહેરવું, જનોઈને ગળામાં કરી પછી કાન ઉપર વીંટયા વગર મળમૂત્રવો ત્યાગ કરે, તો તે જનોઈ ત્યાગી બીજું ધારવું. કદાચ ગફલતે જનોઈ જપ્ત રહ્યું હોય તો મૌન રાખી. મંત્રસહીત યજ્ઞોપવીત નવું ધારણ કરવું. બ્રહ્મચારીએ એક, ગૃહસ્થે બે કે તેથી વધુ જનોઈ પહેરવાં. અભ્યંગ સ્નાન, સમુદ્રસ્નાન, અથવા માતૃપિતાન્ત્ર સાંવત્સરિકને દિવસે, કંઠથી જનોઈ કાઢી તેલું પ્રક્ષાલન કરવું. કદાચિત્ જનોઈનો નાશ થયો હોય અને તે નજ મળ્યું હોય તે વસ્ત્ર અથવા તે ન હોય તો દર્બની પનાવેલી દોરી જનોઈતરી પેઢે કરી, તે જનોઈ પહેરતાં સુધી ધારણ કરવી તેને ત્રેવડી કરવાની જરૂર નથી.

ગાયત્રીનો ઉપદેશ કેમ કરવો ?

કુમારને પશ્ચિમાભિમુખ તથા આચાર્યે પૂર્વાભિમુખે બેસીને માથા ઉપર વસ્ત્ર ઢાંકી આચાર્યની સામે દષ્ટિ રાખી પિતા કે આચાર્યે કુમારનો જમણે હાથ પકડી નીચે મુજબ ગાયત્રી મંત્રનો ઉપદેશ આપવો.

પહેલીવાર:—ॐ भूः भुवः स्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं

બીજીવાર:—.....भर्गो देवस्य धीमहि,

ત્રીજીવાર:—पूरा गायत्री मंत्र-धियो यो नः प्रचोदयात् સુધીનો લાણી જવો. અને તેનો અર્થ અગાઉ લખીગયા પ્રમાણેનો સમજાવવો.

“ ઉપનયન વિ. નો અર્થ. ”

गृह्योक्तकर्मणा येन समीपे नीयते गुरोः बालोवेदाय तत्रोगाद् बालस्योपानयं विदुः જે ગૃહ્યસૂત્રોક્તા કર્મથી ગુરુ પાસે વેદ લાણાવા મોકલ્યા તે કાર્યને ઉપનયન કહે છે.

यज्ञो वै विष्णुः तदधिष्ठानं ब्रह्मवासूत्रसंबन्धः अर्थात्
જેના વડે બ્રહ્મની સાથે સંબંધ કરી શકાય છે. તે યજ્ઞસૂત્ર અને
ત્રીભુવં વિષ્ણુ તેનું નામ છે. દ્વંડનો અર્થ ત્રણ દાષો મન
કાયા વાણીના નાશ કરનારા જેમાં ૩ દારા છે તે ત્રિદણ્ડ
એ જનોઘનું બુદ્ધ નામ છે.

“હાથે ખભે શા માટે પહેરીએ છીએ ?”

જે શરીરનો જમણો ભાગ છે, તે પુરૂષનો છે. જ્યારે ડાબો ભાગ
સ્ત્રીનો લેખાય છે. પુરૂષ સ્વતંત્ર છે જ્યારે પ્રકૃતિ પરાધીન છે. તેથીજ
જમણો ખભો ખાલી રાખીએ છીએ આ ચિહ્ન એ બતાવે છે, કે
પુરુષે પ્રકૃતિને આધીન ન રહેવું.

જમણે કાને શા માટે ?

મલ મૂત્રાદિ વખતે જનોઘ જમણે કાને રાખવામાં એ તાત્પર્ય
છે, કે મલમૂત્રાદિ શારીરિક કાર્ય વખતે પેદની નીચેનો ભાગ અપવિત્ર
થાય છે, જ્યારે જમણો કાન ધર્મ કાર્યમાં ગાયત્રી ઉપદેશ લેવામાં
પવિત્ર હોવાથી તેની ઉપર રખાય છે વૈદ્યક 'શાસ્ત્રવેતાઓ કહે છે, કે
પુરુષોના કાનમાં એક રગ છે જે ગુણેન્દ્રિય જોડે ગાઠ સંબંધ ધરાવે
છે. જનોઘ કાન ઉપર રાખવાથી ધાતુક્ષય થતો નથી. ઉલટી વીર્ય
રક્ષા થાય છે. અને અંડવૃદ્ધિ રોગનો નાશ કરે છે, તેથીજ
૧૬ સંસ્કારમાં કર્ણવેધ સંસ્કાર કાનમાં થાય છે. આજ કાલના પાશ્ચાત્ય
વાયુને વંટોળીએ ચડેલા યુવકો જનોઘ રાખતાં શરમાય છે. અને તેનો
ત્યાગ કરી જનોઘને બદલે નેકટાઘનને બહાને ગળાફાંસો કે જે કોસ
ક્રિશ્ચિયન ધર્મનું ચિહ્ન છે, તેને ધારણ કરી, શિખા સૂત્રથી સ્થિત થવા

જાણ્યા છે, કે જે શિષ્ય મુસલમાની રાજ્યના અમલમાં માથા સાટે હતી. તે આજે સહર્ષ કપાવી નાંખાવે છે.

“અભ્યાસને પ્રાધિકાન્ય નિયમો.”

૩ વખત સંખ્યા, અગ્નિની સેવા, અને મચ્છિકા મિશ્રણ લેવું કરી બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણને ત્યાંજ શિક્ષા માગવી. આદ્ય હોય તો ક્ષત્રિય કે વૈશ્યને ત્યાંથી કાચા અનાજની શિક્ષા લેવી. અભ્યાસ હમેશાં કરવો. ઉચ્છિષ્ટ. મધ, માંસ, વાસીઅન્ન, દિવસે નિદ્રા, નેત્રમાં કાળજી આંજણું, છત્રી ઓઢવી, પલંગ સુવાનું, પાન ખાવું, કાંસાનાં પાત્રમાં ભોજન, મધ, સૂતકાન્ન, એકાદશાહઅન્ન, ઓથીયાં, શ્રાદ્ધનું ભોજન વિ. વર્જીત કરવું તેવીજ રીતે સ્ત્રીનો સંસર્ગ, નાટક અને જેતાથી અભ્યાસનું ખંડન થાય તેવી વસ્તુઓ ઉપભોગ કે સહવાસ ન કરવો. તેલનું મર્દન, કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, ગાન, વાગ્ધિત્ર વગાડવું, જુમાર, વાદવિવાદ, પરતિન્દા, અસત્ય ભાષણ, સ્ત્રીઓને તાકીને જોવું, તેનો સ્પર્શ, વિગેરેનો ત્યાગ કરવો. એકલા સુવું, વીર્યપાત ન કરતાં રક્ષણ કરવું. તેનાથી વિદ્વા કર્મ આયુષ્ય તપ, ઉત્તમ પ્રજા અને ઇચ્છાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આપણામાં સમાવર્તન સંસ્કાર એ ગુરૂ પ્રાપ્તિથી લણીને ગુરૂકુલનો ત્યાગ કરી ઘરે આવવું તે છે, અને પછી અભ્યાસના બધાં ચિહ્નો ત્યાગ કરી કેશ ઉતારીને ગૃહસ્થાશ્રમમાં જોડાવાને લાયક થવું. ચાર વેદવ્રત, કેશાન્ત અને સમાવર્તન, આ બધું કાર્ય આજકાલ નાટક રૂપે જનોઇની સાથેજ કરવામાં આવે છે. ખરી રીતે તે સંસ્કારો જુદાજ છે.

“ ઉપનયન વિષયનું પરિશિષ્ટ. ”

ઉપનયનમાં લંગોટી, ઓઢવાનું વસ્ત્ર, સફેદ અને એકાદ વખત ધોયેલું અને છેડાવાળું લેવું.

કૃષ્ણ મૃગચર્મ ૩ કે ૪ અંગુલ અખંડ રોમવાળું લેવું.

જનોઈ વિના એક કાણુ પણ ન રહેવું. રહે તો એક કાણુ સો ગાયત્રીનો જપ કરવો.

બ્રહ્મચારીએ એક, સમાવર્તન થયું હોય તેવા સ્નાતકે બે જનોઈ પહેરવાં, ઉત્તરીય વસ્ત્રને અભાવે ત્રીજું પહેરવું. પણ જેનો પિતા કે મોટા ભાઈ જીવતા હોય, તેણે ઉત્તરીય વસ્ત્ર એટલે કાશીનું જનોઈ કે તેને બદલે ત્રીજું જનોઈ ન પહેરવું.

અભ્યંગ સ્નાન, સમુદ્રસ્નાન અને માતાપિતાના સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધને દિવસે તૃતીયકલ્કશ્વચરક અને વાજસનેયી(યજુર્વેદી)એ ગળામાંથી જનોઈ કાઢી પ્રક્ષાલન કરવું. આડે દિવસે નહી. તેમ આડે દિને ઉતારે તો નવું પહેરવું પડે છે.

મેખલા-મુંજ ધાંસની ત્રેવડી સરખી સુંદર ઝીણી બનાવી બટુકને ધારણ કરાવવી.

બ્રાહ્મણને કેશ સુધી ઉંચો ખાખરાનો અથવા બીલીના વૃક્ષનો દંડ સીધા સુંદર છાલયુક્ત કહ્યો છે.

બટુકના હાથ પ્રમાણે સમચોરસ ચતુષ્કોણ એક હાથ ઉંચી બેસવાની વેદી કરવી.

આચાર પ્રાપ્ત ગાયત્રીપૂજન કરી અગ્નિની ઉત્તર તરફ બટુકને પૂર્વ દિશા સન્મુખ બેઠેલા આચાર્યે પશ્ચિમાભિમુખ બેઠેલા બટુકને ગાયત્રીનો ઉપદેશ કરવો.

પછી શિષ્યે ‘અમુક પ્રવર ગોત્રવાળો અમુક હું આપને

નમસ્કાર કરે છું” કહી પગે લાગવું. ગુરુ “આયુષ્માન્ ભવ સૌમ્ય” એમ કહે છે.

જનોઈ વિવાહ ધન્યાદિમાં નિર્વિઘ્નતાસિદ્ધિ માટે અથવા સર્પિ-
ડમાં મરણુ જન્મ આદિનિમિત્ત પ્રાપ્ત થના દોષની નિવૃત્તિ માટે સારે
દિને વિનાયક શાન્તિ અને વૃદ્ધિ આપ્ત કરી લેવું. જનોઈ વિવાહ વિં
માંગલિક કાર્યોમાં પ્રથમ દિવસે ગૃહશાન્તિ કરવી જોઈએ. કોઈ પણ
કાર્યમાં પ્રધાનભૂત એકઆહુતિએ એક એક બ્રાહ્મણને ભોજન દેવું. તે
એક, સો આહુતિએ એક બ્રાહ્મણને ભોજન દેવું તે મધ્યમ, હજારે
એક ભોજન અધમ છે. બટુકને ગુરુ, જનોઈ વખતે ૧-૩-૪-૬-૮
૧૦-૧૨ મો હોય તો તેના જપ શાન્તિ દાન કરી જનોઈ દેવું. જનોઈ
અગાઉના જેટલા સંસ્કાર થયા ન હોય તો જેટલા સંસ્કારગયા હોય
તેટલી સમગ્ર વ્યાહુતિમંત્રે આજ્યાહુતિનો હોમ કરવો.

ચૌલ (મુંડન) સંસ્કાર જનોઈની સાથે કરવાનો કુલધર્મ હોય.
તો ચૌલકાલ લોપ થયાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું નહીં, અથવા કરવું તો નિષ્ક,
અર્ધનિષ્ક કે તેનો ૪ થો કે ૮ મો ભાગ રૂપાનું દ્રવ્ય ગોમુલ્ય તરીકે દેવું.

પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પછી ગયેલા સંસ્કાર કરવા અથવા ન કરવા એમ
બે પક્ષ છે. કરવા હોય તો એક તંત્રે એકજ વાર કર્મ કરવું. તેમાં
અન્નપ્રાશન સુધીના સંસ્કાર એકજ અગ્નિએ પ્રથમ દિવસે કરવા.
ચૌલ (મુંડન) જનોઈ બીજે દિને કરવાં. એક દિને નહીં, કારણ જે
બપોર પછી જનોઈ લે તો પુનઃ સંસ્કાર કરવો જોઈએ જેથી પૂર્વા-
હમાં કરવું. બીજે દિન પ્રથમ ન થયેલું ચૌલ કરી, બે પ્રથમ થયું
હોય તો અભ્યંગ સ્નાન કરાવી માતાની સાથે ભોજન કરાવવું.

જનોઈમાં બ્રહ્મચારીઓને ભોજન કરાવવું એવો આચાર છે.

મુંડનમાં મુખ્ય શિખા ગાયત્રી ખરી જોટલી રાખી મુંડન કરાવવું. બટુકનાં વાળ બહેન વિ. ખોળામાં લે તેને માટે યથાશક્તિ દ્રવ્યાદિ દેવું. બટુકને નવરાવી નવાં વસ્ત્ર પહેરાવી શિખા બંધન કરવું, તિલક કરવું. અને તેને શુભ મુહૂર્તમાં વેદી ઉપર બેસાડી, પૂર્વ મુખ બેઠેલા આચાર્યે અંતઃપદ દૂર કરી બટુકનું મુખ જોવું. બટુકે આચાર્યને નમન કરવું. આચાર્યે તેને પોતાના ખોળામાં બેસાડવો, અને આચાર્ય પ્રમુણે બનેના મસ્તક ઉપર ચોખા છાંટવા. એ રીતે પોતાના ગૃહ્ય સૂત્ર પ્રમાણે, જનોઈનો પ્રયોગ જોઈ સર્વ કર્મ કરવું. ગાયત્રી મંત્ર શુદ્ધ સ્વરે બટુકને બોલાવવો. લોકવિરૂદ્ધ કાર્ય ન કરવું.

“ જનોઈમાં ”

જનોઈમાં બસો સો અથવા યથાશક્તિ બ્રાહ્મણ બોજનનો સંકલ્પ કરી બ્રાહ્મણોને કુશળ દક્ષિણા દેવી.

બ્રાહ્મચારીએ નવા ભિક્ષાપાત્રમાં મા, બહેન, માસી વિ. પાસે ભિક્ષા માગવી. અને તે આચાર્યને અર્પણ કરી મધ્યાહ્ન સંધ્યા કરી, બાકીનો દિન ગુરુ પાસે રહી વીતાડવો. જનોઈ લીધા પછી સંધ્યા અવસ્થા ચાલુ કરવી જોઈએ. ન કરે તો જનોઈ ફરી લેવી પડે. અને બ્રહ્મતેજ વિદ્યા બુદ્ધિ નષ્ટ થાય છે. સંધ્યા ન શીખી લે ત્યાં સુધી બધું ગાયત્રી મંત્રથી કરવું.

“ બ્રહ્મચારીનું વ્રત ને મંડપ વિસર્જન ”

ક્ષાર (લુણ) ઇત્યાદિ રહિત, એવું બોજન બ્રાહ્મચારીએ ૩ દિવસ કરવું. નીચે આસને નિદ્રા કરવી. ૧૨ કે એક વર્ષ પર્યંતે તો અવસ્થા બટુકવ્રત ધારણ કરવું. મંડપમાં માંડવો નાખ્યાના દિવસથી બેકીને દિને અથવા ૫-૭ મે દિને મંડપ વિસર્જન કરવું જ્યાં સુધી મંડપ વિસર્જન ન થાય ત્યાં સુધી. સાત પેઢીનાઓએ નાંદિશ્રાદ્ધ થયા પછી, દર્શ

(અમાવાસ્યા) શ્રાદ્ધ બ્રહ્મ યજ્ઞ, અધ્યયન, નદી સીમાડાનું ઉલ્લંઘન, ઉપવાસ, વ્રત અને શ્રાદ્ધ ભોજન એ કરવાં નહીં. અહીં સપિંડ લેવા તે ત્રણ પુરુષ પર્વત લેવા જન્મ આશ્રાયમાં ભસ્મ અને ગોપી-ચંદન ધારણ કરવાં નહીં. મરણના આશ્રાયમાં ભસ્મ ધારણ કરવી.

નપુંસક, અંધ, બહેરા, મુગ્ધ, પાંગળો, કુબડો, વામન, (ઠીંગણો) ઇત્યાદિને સંસ્કાર કરવા; પણ ગાયત્રી મંત્રના ક્રિયારતો મુંગા, બહેરા ઇત્યાદિને સંભવ ન હોવાથી તેમનો સ્પર્શ કરી ગાયત્રી મંત્રનો જપ કરવો. સંસ્કારના વસ્ત્રાદિ પહેરવાના મંત્રો આચાર્યે કહેવા. એવીજ રીતે કન્યાના પાણિગ્રહણ સિવાય બીજું સર્વ કર્મ બ્રાહ્મણના પાસે કરાવવું. મોટા પુત્રને જનોઇ ન થઇ હોય ત્યાં સુધી કનિષ્ઠ કન્યાનો વિવાહ કરવો નહિ. ૪ પેઢી સુધીમાં મરણ પામેલાની વરસી સુધીની ક્રિયા ન થઇ હોય, ત્યાં સુધી જનોઇ વિવાહ આદિ શુભ કાર્યો ન કરવાં.

બ્રહ્મચારીએ માતા પિતા અને ગુરુ વિના અન્ય મરણ પામેલાની અન્તક્રિયા કરી હોય, ગાયત્રીમંત્ર ભૂલી જવાયો હોય, પિતા, મોટાભાઈ સિવાય અન્યનું એક ખાધું હોય, સ્ત્રી જોડે ભોજન, મદ્ય, માંસ, સૂતકાન્ત, ગણિકાન્ત ભક્ષણ કરે તો કરી જનોઈ લેવું પડે છે. સંધ્યા-અગ્નિસેવા અને ભિક્ષા એ બ્રહ્મચારીને નિત્ય છે. તેનો લોપ અથવા તો ૮ હજાર ગાયત્રીનો જપ કરવો. મૃગચર્મ, દંડ, જનોઈ, કૌપીન, અને કટિસૂત્ર-મેખલા નિત્ય ધારણ કરવાં. તેમાંનું કાંઈ લાગે તૂટે તો તે જલમાં નાખી નવાં બીજાં ધારણ કરવાં. આમ ગુરુકુલમાં વેદ વેદાંગનું જ્ઞાન થયા પછી “સમાવર્તન” એટલે મૌનનું વિસર્જન કરવું. ત્યાં સુધી બ્રહ્મચારી વૈષ્ણવ રહેવું.

શ્રી ૧।

અથ વિવાહપ્રકરણે

કન્યાવિકયનિષેધઃ

અદ્વિરેષ દ્વિજાગ્યાણાં કન્યાદાનં વિશિષ્યતે । (મનુ-
અ. ૩ શ્લો-૩૫.)

આહ્મણાદિ વર્ણે વરના હાથમાં માત્ર પાણીની અંજલી મૂકીનેજ.
કન્યાનું દાન આપવું. તે ઉત્તમ પક્ષ છે.

કેવા વરને કન્યાદાન દેવું ?

કુલં શ્રુતં ધનં રુપં વયશ્ચ દ્વિગુણં સ્વતઃ ।

પરીક્ષ્ય ચ સુતાંદ ઘાત્ નાન્યથા ચ કદાચન. (ગોતમીય.)

કુળવાન, શાસ્ત્ર ભણેલો, ધનવાન, રૂપાળો, કન્યાથી અમણી ઉંમરનો, નપુંસકત્વાદિ રોગ વગરનાને પૂરી પરીક્ષા તપાસ કરીને કન્યા આપવી.

વર કન્યામાં ઓછામાં ઓછું આઠથી ૧૨ વર્ષનું અન્તર હોવુંજ જોઈએ મનુ. ૩૦ વર્ષનો પુરુષ, ૧૨ વર્ષની સુંદર કન્યા જોડે પરણવાનું કહે છે. તેમાં અઢી ગણો ફરક છે, કનિષ્ઠ પક્ષ ત્રણ ગણા વર્ષ સાથેનો પણ મનુમાં છે. પણ તેથી અધિક માટેના સાદ્ નિષેધ નીચેના શ્લોકમાં છે:—

મૂર્ખનિર્ધનદૂરસ્થશૂરામોક્ષામિલાષિણામ્ ।

ત્રિગુણાધિકવર્ષાનાં ન દેષા કન્યકા બુધેઃ ।

મૂર્ખ, નિર્ધન, બહુ છેટે રહેનાર, શૂરો, મોક્ષની ઇચ્છા રાખનાર.
(સંસારથી વિરક્ત) કન્યાથી ત્રણ ગણા વર્ષથી પણ વધુ ઉંમરના
વરને સમજીએ કન્યા દેવી નહીં.

વિવાહની વય.

ऊर्ध्वं दशाब्दाधा कन्या प्राग्रस्जोदर्शना-तु सा ।

गाम्धारी स्यात्समुद्गाहया चिरंजीवितुमिच्छता ॥

દર્શ વર્ષ ઉપર એટલે ૧૧ મા વર્ષથી રજોદર્શન થવા અગાઉ
કન્યા જોડે દીર્ઘાયુષી થવા ઇચ્છતા વરે પરણવું જોઈએ. પ્રહય
સૂત્રકારો પણ પ્રાગૃતોર્વિવાહઃ રજોદર્શન થવા અગાઉ કન્યાનો
વિવાહ કરી દેવાનું કહે છે. તેથી શાસ્ત્રને પણ આધ આવતો નથી.
કેટલાએક સુધારકો સુશ્રુત વાગ્બટના શ્લોકોથી અને મનુના પ્રમાણથી
મોટી ૧૬ વર્ષની ઉંમરે લગ્ન કરવાનું સમજાવે છે પણ તે ખોટું છે.
મનુ કહે છે, કે લાયક વર ન મળે તો ૩ વર્ષ ઋતુમતી કન્યા ધરમાં
બાંધે રહે પણ લાકડે માકડું ન વાગે અથવા કાગડાની કોટે
રતન ન બંધાય એટલા પુરતું તે છે. તે વિધિવાક્ય નથી. તેમ
સુશ્રુત વાગ્બટતોગર્ભાધાન વિષયને આગળ કરી ૧૬ મું વર્ષ કહે છે.
રજોદર્શન થયા પછી પુરૂષ સંબન્ધની ઇચ્છા થાય છે. જો દૂર બેઠા
પછી પણ લગ્ન ન થાય, તો સતીત્વ ધર્મનો ભંગ થવા પ્રસંગ આવે.
તેટલા માટેજ આપણા દીર્ઘદર્શી ઋષિઓએ તે અગાઉ લગ્ન કરી
લેવા ફરમાન કર્યું છે.

અણસમજી નાની વયમાં લગ્ન કરવાથી અને વૃદ્ધ લગ્ન કરવાથી
“ કાકાને ટાગડાએ ચાંચ મારી,” એના જેવા વરઘોડા થાય છે.

કોઇ એક વૃદ્ધ નાની વયની કન્યા જોડે પરણીને રસ્તામાં આવતાં જાને વિસામો લીધો બધાને ખાવા દીધામાં લાડુ અપાયા વૃદ્ધ વરને દાંત ન હોવાથી ઘી ગોળવાળો શેકેલો ધસીયો લોટ દીધામાં દીધો. બધા ખાઇ રહ્યા છે એટલામાં કાકાના હાથમાંથી એક કાગડાએ ઝપટ મારી દીધો નીચે પાડી માખ્યો બધાં હસી પડ્યાં. છોકરાંઓ ખાંચ-પચીસ ચાન્નદંડમાં ચાલી, હિપરવું વચન બોલવા લાગ્યાં તેટલામાં પેલી કન્યા-વહુ પણ તેમ બોલવા માંડી. બીજાએ મોઢે આડો હાથ દઈ કહ્યું તારાથી કાકા ન કહેવાય. તારા તો ધણી થાય. છાની રહે. કન્યા કહે અં અં હું તો કાકા કહીશ. તમે ધણી કહેજો. બીજાં બોલ્યાં એ તો નાદાન છે. હમણાં ભને કાકા કહે મોટી થાશે ત્યારે એની મેળેજ સમજશે તે વખતે તેને છઠ્ઠું વર્ષ હતું આવા લગ્નને શાસ્ત્ર પણ ધિક્કારે છે.

“કન્યાવિક્રય કરવાનું કયાંઈ પ્રમાણ નથી.”

અગાઉ નિરાધાર અશક્ત અને જંગલી હાલત ભોગવતાં મનુષ્યોના પ્રજામાં જન્મરજસ્ત વેચાણ થતાં. આ રીતે વેચાનારા ગુલામ કહેવાય છે. આ ચાલનો કાયદો કરી ના. બ્રીટીશે તે બંધ કર્યો; પણ જ્યાં સુધી અનેક કોમોમાં કન્યાવિક્રય તથા વરવિક્રય થાય છે, ત્યાં સુધી તે ચાલ પૂરો અટકાવ્યો નથી. કન્યાવિક્રય વ્યાજબી હોય તો બીજી વસ્તુની પેઠે તેનું જાહેરમાં લીલામ થાય. પણ તેમ ન થતાં ગુપ્ત રીતે નાણાં લેવાય છે. એક વણિક કોમમાં કન્યાવિક્રય કેવો થયો હતો. તેનું કાંઈક લખું છું:-વર્ષ પ્રમાણે તેટલા હજાર રૂપિયા. આઠસો કન્યાની માને સુવાવડના, અને દસમાસ દુઃખ વેઠેલું તેના પાંચશો. ચારશો ન્યાતના પટેનોના, ચારસે દસનોના, બસો ગોરને

હસ્ત મેળવ્યાના. ચારસો ૪ હુવેલીઓને. અને બાદ આલ્લેખને કન્યાના ભાઈ-વિગેરેને બુદા.

સાટાંત્રેખડાં, કન્યાવિક્રય કેમ કરવો ધડે છે.?

ઉત્તમ વર્ગ પોતાની કન્યા કનિષ્ઠ વર્ગમાં ન આપે. તેથી કનિષ્ઠ વર્ગના વરો વર્યા વગરના રહે છે. વાગ્દાનથી થયેલાં સગપણો તૂટે છે. આ બધું સાટાંત્રે આભારી છે સાટામાં બહેનને બદલે ભાઈ પરણે છે. દીકરીને બદલે બાપ પરણે છે. ત્રેખડાં કરે છે. કન્યાદાનના સંકલ્પમાં તો શાસ્ત્રોક્ત સંકલ્પજ થાય છે. પછી ભલેને કન્યાવિક્રય હોય, ગોરો પણ જો “કન્યાવિક્રયમહં કરિષ્યે” કહી સંકલ્પ સાના સાંભળતાં બોલી બતાવવાની હિંમત કરે, તો કાંઈ છાપ બેસે ખરી. કન્યાવિક્રયને પોષનારા કહેવાતા શ્રીમંતો છે. પ્રજા હોય અને પત્ની ન હોય ત્યારે તનમનની ચેળ ભાંગવા, વિલાસી વૃત્તિને પોષવા, મન-માન્યા દામ આપી ગમે તેવા હલકા કુળની કન્યા ધરમાં બેસાડે છે. જેમ માંસ વેચનાર અને લેનાર બંને પાપના ભાગી છે તેમ કન્યા લેનાર અને વેચનાર બંને પ્રભુના દરબારમાં સરખા જવાબદાર છે.

વેચાણુ કન્યાને પતિનું માન મળે પણ શ્રીમંતાધિયી. વિલાસી ગર્વિષ્ઠ ને સ્વચ્છંદી બની લાજ મર્યાદા છોડે છે. માતાપિતા વિગેરેને માનપાન આપતી નથી. જો અશિક્ષિત પોતે હોય તો ગુલામડી દશા ભોગવે છે. આગલા ધરતી પ્રજા સાથે કંકાસ થાય છે. ઘણી મરે ત્યારે પાલક વિના દુરાચરણે ચડી ઉંચકુળનો નાશ, લક્ષ્મીનો નાશ અને ન્યાતને કલંક લગાડે છે. આવોજ કળેડાંતો પણ ફેજ થતો જોવામાં આવે છે. ગરીબ સસરાને શ્રીમંત જમાઈને ત્યાં ચાકર જેવું કામ કરતાં પણ શરમ આવતી નથી. ને મનમાં ખોટો કુલાય છે.

સાધારણ સ્થિતિનો વર પોતાનું ધર ખાલી કરીને કે કરજ કરીને પરણ્યો હોય છે, ને જ્યારે લગ્નમાં માતા હરખાતી કંસાર પીરસવા આવે છે, ત્યારે કન્યા શું કહે છે. ‘મારે તો હવે ઠીકરામાં જમવાનું છે. કંસાર તો તારે માટે છે. તેં મારા ધરમાં શું રહેવા દીધું છે જે વડે હું થાળ લઇ જમું.’” તેં મારે માટે સુવા ઝુંપડું ને વાળવા સાવરણી પણ રહેવા દીધાં નથી” આ કન્યાવિક્રયનો પ્રતાપ છે. જે માણસ કન્યા વેચે છે, તે કરતાં પારધિ હજાર દરજ્જે સારો છે, કારણ કે તે ખીજા પ્રાણી ઉપર નિર્દયતા વાપરે છે, પણ પોતાના સંતાન ઉપર તો દયાજ હોય છે. વળી અધર્મથી લીધેલું ધન અગીયારમે વર્ષ નાશ પામે છે જેમાં પોતાની ખરી કમાઇનું પણ તણાઈ જાય છે. કસાઈ દોરનો તાકીદે નાશ કરે છે, તેથી થોડું દુઃખ થાય છે. કન્યાવિક્રયી કન્યાને વેચી પારકે ઘેર રીઝાવી રીઝાવીને મારે છે. કસાઈ હાડમાંસ ચામ, લોહી, છુટાં વેચે છે, કન્યાવિક્રયી તે બધાંનો એકીસાથે વેપાર કરે છે. કન્યાના વેચાણના દ્રવ્યથી જે ભોગ ભોગવવા તે (આડકતરી રીતે) કન્યાનેજ ભોગવવા બરોબર છે.

હાલમાં ઘણી શાંતિના લોકો ખૂબો પાડે છે, કે અમારી શાંતિમાં કન્યાઓની બહુ અછત છે, તેવાઓને કહેવાનું જે ધન વિદ્યા અને સ્ત્રી એ પૂર્વદત્ત સિવાય મળતાં નથી, તેથી તમો પોતે જો કન્યાઓના દાન નહીં કરતાં વેચો છો, તો તમોને કન્યાઓ શી રીતે મળે? એટલે વેચાતી પણ નહીં મળે. કારણ કે કન્યા વેચવાનું પાપ લાગવાથી ઇશ્વરનો કોપ થાય છે. એટલે કન્યાની અછત થવાનું કારણ માત્ર કન્યાવિક્રય, વૃદ્ધલસ, સાટાં કે ત્રેખડાં છે. લોકો કન્યાદાનના પુણ્ય માટે પારકાની કન્યાનાં દાન આપે છે. તેમાં મદદ કરી પુણ્ય મેળવે છે.

કન્યા વિક્રય નિષેધને માટે શાસ્ત્રોમાં ધણા શ્લોકો છે તેમાં એવાર-
સિવાય થોડાકના ફક્ત હુંકા અર્થજ લખીશ.

હૃદયં ભક્ષતે માતા પિતા મસ્તકમેવ ચ ।

વાંન્ધવાઃ પાણિપાં ચ રુધિરં સ્વિતરે જનાઃ ॥

જે માતાપિતા વિગેરે કન્યાનું દ્રવ્ય લે છે, તે માતા કન્યાનું કાળજી
ખાય છે, બાપ માયું ખાય છે, ભાઇઓ તેના હાથપગ ખાય
છે, અને એવા લક્ષમાં જન્મનારા કન્યાનું લોહ પીયે છે.

માનુર્વદતિ ચાણ્ડાલિ ત્વમભક્ષ્યસ્ય ભક્ષિણો ।

શ્વકપાલસ્થિતં વારિ કિં સિંચસિ પદે પદે ॥

ભાનું પંડિત કહે છે, કે હે ચાણ્ડાલણુ! તું અભક્ષ્યનું ભક્ષ્ય
કરનારી થઈ આ કુતરાની ખોપરીમાં પાણી લઈ રસ્તે તેનો છંટકાવ
કરતી જાય છે તેનું કારણ શું? ત્યારે ચાંડાલણુ જવાબ આપે છે.

પરવૃત્તિહરો યન્ન કન્યાગોવેદવિક્રયી ।

માર્ગેનાડનેન યાતશ્ચેત્ તદધ્વાનં પુનામ્યહમ્ ।

પારકી આજીવિકા તોડનાર, દીકરી ગાય અને વેદને વેચનાર એવા
કોઈ પુરૂષ આ રસ્તેથી ગયો હોય, તેથી આ રસ્તો અપવિત્ર થઈ
ગયો હોય, તેને આ મરેલા કુતરાની ખોપરીમાં પાણી લઈ છંટકાવ
કરી હું પવિત્ર કરું છું. ને ખેતરે મારા ધણીના રોટલા લઈ જઈ છું,
કહો કન્યા વિક્રેતાની કેટલી અધમ પરાક્રષ્ટા છે ?

ક્રયક્રીતા ચ યા કન્યા પત્નીઃ સા ન વિધીયતે ।

વેચાતી આણેલી કન્યા તે વિધિ પૂર્વકની પત્ની નથી. તે એક
ગુલામડી છે. વાસ્તવિક રીતે ખરીદેલી ઉપભોગની વસ્તુ છે. ધર્મ

કર્મમાં તે હક્કદાર નથી. આવા અધમ જિવાહી પ્રજા નીચ બુદ્ધિવાળી આળસુ નિર્વિય, પાપી, ભુલ્લી, પાંખળી, વ્યસની, વ્યભિચારી અને વર્ણ-શંકર થતી જાય છે.

પ્રત્યુદ્વાસો નૈષ કાર્યો નૈકસ્મૈ દુહિતૃવ્યમ્ ।

ન ચૈકજન્યયોઃ પુંસોરેકજન્યે તુ કન્યકે ॥ ના ૨૬: ॥

સાતાં ત્રેખડાં ન કરવાં. એક વરને સગી બે બહેનો ન દેવી અને બે સગા ભાઇઓ ને બે સગી બહેનો પણ નજ દેવી.

કન્યા વિકૃતી કન્યાના દ્રવ્યથી પોતાનું પાપી પેટ ભરે છે. તેવા પુરુષાર્થહીન બાહુઅર્ણથી કર્મચાની શક્તિ વગરના સ્ત્રી કરતાં પણ અધમ છે. કોઈ દિશામાં શૈર બાજરી કર્માઇ ખાવા જેટલી નજર પૂગતી ન હોય, ત્યારેજ કન્યાપી હુંડી વરાવતા હશે? કન્યા વિકૃતી બીજે જન્મે સ્ત્રી જન્મે છે. બધાય પાપોનાં પ્રાયશ્ચિત છે પણ:—

નિષ્કૃતિ વિહિતા શાસ્ત્રે કન્યાવિક્રયિણં વિના ।

કન્યા વિકૃતીના પાપનું શાસ્ત્રમાં પ્રાયશ્ચિત નથી, એટલે તે અધમ છે.

આદ્યદીપ્તિં ન શૂદ્રોઽપિ શુલ્કં દુહિતરં વદન્ ।

શુલ્કે હિ ગૃહણન કુરુતે છત્રં દુહિતૃવિક્રયમ્ ।

શૂદ્રે પણ કન્યાદાન દેતાં તેનું મૂલ્ય લેવું નહીં. તે જરાપણ લે તો ગુપ્ત પણ તે વિક્રય કર્યો કહેવાય તો પછી ઉંચ આલણ ક્ષત્રિય વૈશ્યથી તો લેવાય કેમ? તેમાં આલણ બે કરે તે શૈરવ નરકનોજ અધિકારી થાય છે.

કન્યાને ખિતા વિ: કાઢી અરધ પણ, કન્યાના બદલે પૈસા લે તો ધણુવર્ણ સુધી નરકમાં રહી ત્યાં તે મંગમૂત્ર ભક્ષણ કરે છે, અને આખા કુટુંબને નરકમાં નાખે છે, અને છપટે ચાંદ્રલને ઘેર જન્મે છે.

આમિષં ચર્ત્ત્વં વારિ આમિષં પ્રેતશેષનમ્ર ।

આમિષં દ્યુત્તલેષ્યકં કન્યાપ્રસ્થં તથામિષ્ણ ॥

અમગમાં બરેલું ખાણી પીણું, દશા એકદશાહ-પ્રેતાવલક્ષણ કરલું, શુદ્ધું ક્ષિષ્ટ અન્નખાણું બને દીકરીને વેચી તેનો પૈસા ખાવો એ બધું સાંસ ખાવા બરાબર છે.

કેટલીએક સ્થિતિમાં દેશકાળ વિગેરેનો વિચાર કરી, અમુક રકમ વસ્તુના તરફથી કન્યાના વાલીને દેસ તરીકે આપવાનો રીવાજ છે. જોથી ગરીબ કન્યાના પિતાને પરણાવવામાં હરકત ન આવે, તેમાંથી વધે તો કન્યાને કરીયાવરમાં આપે છે. તે અશકતો માટે છે. પૈસાદારે તો એ દેસ પણ દાણીનો કરાવી કન્યાદાનમાં આપી દઈ કંકુને કન્યા દેવી જોઈએ. દેસ લીધા પગર સાતિકુંડ ખોલી તેમાંથી કન્યાદાનમાં, વિધવાને, અશકતને મદદ કરવી. પણ ક્રમથી જે લાગ, ભય, કંપ, થાય, તેપાપી કર્મનું લો નિકંઢવજ કાઢવું જોઈએ.

કન્યાની મા કુતરી.

કુતરીને કોઈ પ્રસૂતી સમયે ખોરાક પૂરો પાડે છે તો તે બચાને ખાતી નથી. જ્યારે માતા સર્વ સાધન છતાં પણ ખાવા (વેચવા) ને ચૂકતી નથી. ત્યારે તો કુતરી કરતાં પણ કન્યાની માતા નીચ છે. એમ કહેવાને જરાપણ હરકત નથી.

કન્યાનું વેચાણ કરવામાં દલાલી ખાનારને સૂત્ર ગ્રંથોએ મહાપાપી કહ્યો છે. કેટલાએક ડોળ કરી એવી ઇચ્છાથી પૈસા લે છે, કે:-વર મોટી ઉમરનો છે. કન્યા ન્હાની છે. ભવિષ્યમાં જમાઈને કાંઈ રજા કળ થાય તો શું ખાય ? તેથી તે દુઃખી ન થાય, તેથી તેની ખાતર પલ્લું મૂકાવીએ છીએ. પણ આ પૈસાનો તેવો ઉપયોગ થતો નથી.

વળી જે પહેલેથી કન્યાનું જીવન ધરતું, તેનું સારું કાર્ય થાય ! કન્યાવિક્રય બધે થાય, એટલું જ નહીં પણ. દીકરીના ધરતું પાણી પણ ન ખપે. તે જીવે પ્રભુની તેના ઉપર કેટલી મહેર વરસતી રહે છે. દીકરી અને ગાય તે દોરે ત્યાં જાય. માતાપિતા પૈસાના લોભને લીધે ગમે તેવા વરને આપે, તે નિસાસા-હાથ જડામૂળ કાઢી નાખે છે. પ્રત્યેક જ્ઞાતિના ગામના, મહાજનના, ધર્મના, દેશના, સુધારાના, સેંકડો આગેવાનો નિરાધાર પશુતરફ દયા કરે છે. તેઓને કસાઈ ખાતેથી છોડાવે છે. અને સદાવત કે ધર્માદાની સંસ્થાઓને નભાવે છે. ત્યારે શું કન્યાવિક્રય-કસાઈ ને દેશમાંથી હાંકી કહાડવાની તેમની ફરજ નથી ? આજ આપણી જ્ઞાતિમાં અનાથ-અશક્ત. વિધવા વિગેરેને પોષવા માટેનાં ફંડો કેટલાં છે ? છેવટમાં લગ્નમાં શક્તિ હોય તોજ ખર્ચ કરો. ફરજિયાત કે.ઈ જ્ઞાતિવાર ન જોઈએ, લગ્નમાં પણ ખોટા ખર્ચમાં સુધારો થવો જોઈએ. અને શુભાશુભ પ્રસંગે જ્ઞાતિફંડમાં અમુક રકમ નંખાવવીજ જોઈએ. લાખો રૂપિયા કમાયા છતાં જ્ઞાતિહિત યોજ્યું નહીં. તેનું જીવવું વ્યર્થ છે. જે જ્ઞાતિ બંધુઓને ત્યાં જ્ઞાતિના લેણાં રૂપિયા લેણા નીકળતા હોય તે આગેવાનોએ ભેગા કરી. તેનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ. કોઈપણ જ્ઞાતિબંધુ કોઈક બીમારીના અકસ્માતમાં સપડાય તેની સારવાર વિગેરેની સહાયતા કરવા પ્રતી કોશિષ કરવી જોઈએ.

વિવાહનું રહસ્ય.

વિવાહ-લગ્ન એ ૧૬ મો સંસ્કાર છે. મુસલમાનોમાં સુન્નત અને લગ્નાદિ સંસ્કારો છે. પારસીઓમાં નવજ્નેત લગ્નાદિ થાય છે. હિન્દુઓમાં એક બે નહીં પણ ૧૬ મુખ્ય છે પેટા ૪૮ છે. વિવાહ સંસ્કાર માનવ જીવનની એક સીડી છે. વિવાહ-વહેવા, લગ્ન, પાણી ગ્રહણ, એવાં અનેક

નામે બોલાય છે. વિવાહ એટલે લગ્નની કબૂલાત અથવા કરાર એવો પણ પ્રચાર છે, પણ તે આ સંસ્કારનો અર્થ નથી. વેવિશાળ એટલે ચાંદલો થયા પછી જે લગ્નની વિધિ તે વિવાહ સંસ્કાર છે. વિન્નવહ= વિશેષન્નવહન વધારે સંસ્કારમાં પલોટાવું એવો વ્યુત્પત્તિનો અર્થ થાય છે. લગ્ન એટલે વર-કન્યાએ હૃદયની એક ગ્રંથીથી જોડાવું. આજ કાલ જે વિવાહ થાય છે, તેમાં વર કન્યાને પોતાની ફરજનું જ્ઞાન પણ હોતું નથી. કેટલીએક જ્ઞાતિમાં વર કન્યાને કેડે તેડીને તેના માખા-પોજ ફેરા ફરી પરણી લ્હાવો લે છે. આતે સંસ્કાર કે નાટક ? યજ્ઞમાનો પણ અભણ હોવાથી વિદ્વાન મૂર્ખ પુરોહિતની સરખી કીંમત આંકે છે. વિદ્વાનો પણ નિરુત્સાહ બની થોડેથી ચલાવી લે છે. પીડી ચોળવી, મીંઢળ બાંધવું, કાચા સૂત્રની વરમાળા નાખવી. વર પોંખવો વિગેરે વેડીયા વેઠ માફક રહસ્ય સમજ્યા વગર થાય છે. તત્ત્વ તરફ કોઈ લક્ષ્ય દેતું નથી. લગ્નને નામે હુજ્જરો રૂપીયાનો હોમ થાય છે. પરંતુ લગ્ન ક્રિયા કરાવનારને તો રૂ ૨૫૦ કે પાંચતી અંદરજ પતાવાય છે. બાકી મંડપ બાંધવામાં નાચ પાર્ટીમાં વાગ્ગવાળાને, લાછટવાળાને, દારૂખાતું ફેડવામાં, જુદાં જુદાં જમણો આપવામાંજ મોટી રકમો ખર્ચાય છે. જ્ઞાતિવરા બંધ કરાવનારા સુધારકોએ પણ સ્વજ્ઞાતિથી ઇતર કોમને પાર્ટીઓ આપવામાં અને ઉપરના વ્યર્થ ખર્ચને ઓછ કરવામાં લક્ષ્ય દેવાની પ્રથમ જરૂર છે. પુરોહિતોએ પણ પોંખવું, વરમાળ, છેડાછેડી વિ. લૌકિક તથા શાસ્ત્રોક્ત વિધી સમજીને યજ્ઞમાનને તેનું તત્ત્વ સમજાવવું જોઈએ. આપણને આટલા કારણથી તો તેઓ પૂજે છે. આજકાલ આપણામાં વિધિપુરઃસર અગ્નિ સ્થાપન, કુશાંડી પ્રયોગ, બ્રહ્મસ્થાપન, પાત્રાસાદાન, ચરુઅપન, પૂર્ણપાત્રાદિ દાનો વિવાહમાં થતાં નથી. કન્યા વિક્રય કે સાદું કર્યું હોય, તોયે કન્યાદાનનોજ

સંકલ્પ કરાવાય છે. તેવા વિવાહને શાસ્ત્રમાં આસુર વિવાહ કહ્યો છે. તેવા આસુર વિવાહથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજા સ્વચ્છંદી ધાર્મિક સંસ્કાર-હીન આચાર વિચાર શૂન્ય મેલેચ્છાદિ સાથે ભોજન અનેલભ્યાદિ કરનારી ધર્મબ્રષ્ટ જઈ હિન્દુત્વનો નાશ કરશે. આપણા બ્રાહ્મણોમાંએ ધણે બાળે ડાળી કુંભારની પેઠેજ વિવાહ થાય છે. ૧૬ સંસ્કારોમાં જનોઈ વિવાહ અને કવચિત્તજ વિધિસર સ્ત્રીમન્ત થાય છે. બાકીના ૧૩ નો લોપજ છે.

વૈદિક કે પુરાણોક્ત મંત્ર, શ્લોકાદિ બોલ્યા વગર, સમજ્યા વગર કરેલું યાવત કાર્ય નાટક લજ્જવા રૂપજ કહેવાય છે.

પીઠીની રી જરૂર છે.

મંડપારોપણથી વરકન્યાને પીઠી ચોળવામાં આવે છે. તે વખતે વરની ઉંમર ૨૦ ની અને કન્યાની ૧૧ ઉપરની હોવી જોઈએ. પીઠીમાં સાયન્સના નિયમ પ્રમાણે જે સુગંધી ઔષધીએ વાપરવામાં આવે છે, તેમાં વિજ્ઞાનિક બળ-પાવર ઉત્પન્ન કરવાની અને કામો-તેજક શક્તિ છે. અને તે શરીરે ચોળવાથી લાંબો વખત ટકે છે. જેમ રણુમેદાને ઉત્તરનાર કેસરીયાં વસ્ત્રો પહેરી જાય છે. તેમ અહીં સંસારરૂપી ગ્રહ-સ્થાવ્રમના મેદાને જંગમાં તેમાં આવનારી ઉપાધીઓ સામે જંગ કરવો છે. આવો ઉત્તમ ભાવ પીઠીમાં રહ્યો છે.

મદનફલ અથવા મીઠળ.

મીઠળમાં એ ગુણ છે કે તેમાં પારો રખાય છે. પારો તે શંકરનું વીર્ય છે, એમ કહેવાય છે. તે મીઠળ બાંધતાં વરવધુને એવી માર્મિક સૂચના દેવામાં આવે છે, કે અત્યાર સુધી તમેએ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કર્યું છે. હવે પછી સંસારમાં તમારે રજ વીર્યનો ગમે તેવી રીતે નાશ કરવાનો નથી. પણ મીઠળ પેકે તેનું રક્ષણ કરજો તમારા જીવનનું સાચું સુખ રજ-વીર્ય છે.

વરને પોંખવામાં રહેલું રહસ્ય

વરધોડો કાઢવાનું રહસ્ય દુનીયાને જાણુ કરવાનું છે, જે અમેશુપ્ત ષરણ્યા નથી. વિવાહમાં દરેકને કાંઈને કાંઈ આશા હોય છે.

કન્યા વરણતે રૂપં માતા વિસં પિતા શ્રુતમ્ ।

વાંધવાઃ કુલમિચ્છાન્તે મિષ્ટાન્નમિતરે જનાઃ ॥

કન્યા રૂપાળાવરને ઇચ્છે છે. કન્યાની માતા જન્માધને પૈસાદાર ઇચ્છે અને કન્યાનો પિતા વરને લણુલો ઇચ્છે છે તથા લાઘ્યાસારા કુળને ઇચ્છે છે. જ્ઞાતિજનો એ દિવસ મિષ્ટાન્નની ઇચ્છા કરે છે. વરરાજ ધોડે ચઢી જ્યારે કન્યાના માંડવે આવે છે, ત્યારે સાસુ તેને મોડાં આંધી પોંખવા જાય છે. અને વરવધુના લાગતાં વળગતાં પણ સાથે હોય છે. જનને જન્માનો અને કન્યાને વરનો લોભ હોય છે. જનડીઓ ખીજત્સ ફટાણા ગાઇ દેશાય છે. તેમાં ઘણી વખતે મર્યાદા બહાર જાય છે, અને કણ્યા પણ પહેલે પગલેથી થાય છે, તે દુષ્ટ રીવાજ બધે થવાની જરૂર છે. સાસુ પ્રથમ ધોંસરું કે ઝુંસર જે બળદની ખાંધે ગાડી ખેંચવા મૂકે છે તેણે નાનું લઇને સમજાવે છે કે, હવે પછી સંસાર વ્યવહારનું ધોંસરું તારી ખાંધે પડશે. તે ગાડામાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનો બોજો ભરેલો છે, જેને ખેંચનાં સેંકડો બળદ બેસી જાય છે, માટે તે ગ્રહસ્થાશ્રમની ગાડી ખેંચવાની તારામાં શક્તિ હોય તો કન્યા વરવા મંડપમાં આવ. પછી મૂશળ-સાંભેલું દેખાડી સાસુ સમજાવે છે. જે, ડાંગરને ખાંડણીયામાં નાખી જેમ તેનાં ફોતરાં કાઢી નાખવામાં આવે છે, તેમ તારે આ ગ્રહસ્થાશ્રમ રૂપી ખાંડણીયામાં રાત્રિદિવસ હવે ખંડવાની શક્તિ હોય તો આ મંડપમાં આવ. તે પછી રવૈયો છાશ કરવાનો દેખાડી કહે છે કે, હહોને વલોવી તેમાંનું માખણ કાઢી લેવામાં આવે છે; તેમ ગ્રહસ્થા-

શ્રમ રૂપી લયંકર આજતી ઝોળીમાં પડ્યા પછી ત્હારી સ્વતંત્રતા
 ગ્રહસ્થાશ્રમધર્મ-ફરજરૂપ રવૈયાથી વલોવાઇ જશે. માખણરૂપ સુખ
 તે સંસારાગ્નિમાં તવાઈ જશે, સંસારમાં ત્રિવિધ તાપથી તું બળી
 જઈશ, તે બધું સહી લેવાની શક્તિ હોય તો આ મંડપમાં
 પરણવા આવજો. પછી સંપુટ એટલે એ કોડીયાં એક બીજા ઉપર
 નાડાછડીના દોરાથી બાંધેલા હોય છે તે બતાવે છે. જેમ માટિના એ
 કોડીયાં એક બીજાને હૃદયથી મળ્યા પછી છુટાં નહીં પડવા કાચા
 સૂત્રથી બાંધ્યાં છે, તેમ એકવાર શુદ્ધ પ્રેમબંધનથી મનથી મળ્યા
 પછી ગમે તેવા સંજોગોમાં કચરાઈ જવાનો પ્રસંગ આવે તો પણ
 આપણે બંને સાથેજ રહીશું. સાથેજ સુખદુઃખ ભોગવીશું અને
 સારસ પક્ષીનાં બેડલાં પેઠે સાથેજ મરીશું. એમ સંપુટમાં રહેલા
 પોલાણમાં પરબ્રહ્મની સાક્ષીએ કબૂલ કરીનેજ આવજો. વરરાગ
 મંગોળ રહે છે પણ ખસતો નથી.

તે પછી રૂંદાંતવાની ત્રાકથી પોંખી સાસુ કહે છે, કે જેમ રૂંદે
 કાંતી તેનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ તાર બનાવી દેવાય છે, તેમ આ ગૃહસ્થાશ્ર-
 મની ફરજરૂપી ત્રાક ત્હારા સ્થૂલ શરીરને કૃશ અને શુષ્ક બનાવી
 દેશે, સાસુ કે જેણે ગ્રહસ્થાશ્રમનો ભાર વહન કર્યો છે તેનો
 સ્વાદ પૂરો ચાખ્યો છે, તે આટ આટલી સૂચના આપે છે, છતાં
 લગ્નનો લોભા વર તેમાંથી એક પણ શિક્ષા લક્ષ્યમાં લેતો નથી.
 છેવટે સાસુજી નાક નાણી સમગ્નવે છે કે, બંને પરણવા આવ પણ
 માનવ જન્મનું સાર્થક આ ત્હારું નાક ના ગુમાવીશ. છતાં એનું
 રહસ્ય ન સમજનાર મૂર્ખ વર નાક પંપાળી હરખતે હાંડે લગ્નમંડપમાં
 પ્રવેશે છે. છેવટે મંડપમાં આવી બાજેડે બેસે છે. કન્યાપિતા વિષ્ટર-

દર્ભનો આપી સાધુ મલાત આસ્તાં તમે સત્પુરુષ રહેજો. વર કબૂલ કરે છે. તે પછી પાદ અર્ધ આચમન કરાવે છે. ને જમણા ડાબા પગ અને તેનો અંગુઠો ધોઈ, પગ નીચે ખીજો વિષ્ટર મૂકે છે. તે પછી કન્યાના પિના કાંસાના પાત્રમાં મધુવર્ધથી વરને પૂજી ન્યાસ કરાવે છે. ને ગૌદાન કરાવે છે. અને પછી અંતરપટ વરરાગ સામે ધરી, કન્યા પધરાવી, મંગલાષ્ટક લણી, બધાવને સાવધાન કરે છે. તેમાં જોશિચિ શુભલક્ષ્મ ધડીપણ જોઈ આપ્યા હોય તે કન્યાદાન વખતે આપ્યા મં જાય, માટે સાવધ રહે એમ પુરોક્તિ કહે છે.

આચાર્ય કર્મ કરાવનારા એ શુક્ર મુદ્દત જન્યનહી તે માટે સાવધ રહેવું. અગ્નિનું સ્થાપન તે વખતે હોયુ જોઈએ. કારણ કે પ્રદીપ્ત અગ્નિની સાંનિધ્યમાં કન્યાનું દાન દેવાનું કહ્યું છે. માટે તે પ્રદીપ્ત રાખવો. કાળી કડી કાળા કીડીયાંથી બાંધેલ શેર-મંગળ સૂત્ર તે કન્યાની ડોકમાં ટોક નહી ન લાગે માટે તે પહેરાવવી, વરને ઈડીપોંડીથી નજર ન લાગવા બાંધતી વખતેજ ચારે દિશામાં ઉતારીને તે ફેંકી દેવાય છે. વરમાળા સાવધાન એટલે તે તૈયાર રાખવી. વરમાળાનું સૂત્ર કુંવારી કન્યાના હાથેજ કતાયેલ હોવું જોઈએ. અને તે ૨૨ કે ૨૪ સૂતરીના તારથી બનાવેલી હોવી જોઈએ. વરમાળા કાચા સૂત્રની હોય છે તે રેશમ કે ચાંદી સોનાની કેમ ન કરાવી ? તેનો ઉત્તર એ છે કે, રેશમની દારીનો ફાંસો ખાવામાં કે ફાંસી દેવામાં ઉપયોગ થાય છે તેમાં સુંવાળા પાણું ચગકાટ અને રંગીન શોભા છે. પરંતુ સખ્તાઈ નિર્દય હું વિગેરે દુર્ગુણો છે. હિંસાથી તે ઉપજાય છે. રેશમ અપવિત્ર છે તેથી લગ્ન જેવા પવિત્ર સંસ્કારમાં તે ન ચાલે. સોનું ચાંદી ધાતુ છે. લોખંડની એડી જેમ મનુષ્યોને બંધન કરનારી છે અને તેમાં ક્રોરતા, આપસત્ત, અને નિર્દયતા હોવાથી તે નિરૂપયોગી છે. બુદ્ધ બુદ્ધ વિચારના વરવધુને

એક કરવાને વરમાણાની આવશ્યકતા છે. તેથી 'અનેનું' એક કરાય છે. સોની જેમ બે છેડાને એક કરી બાંધીને ઝારે છે તેમ વરવધુને એક કરી વરમાળા રૂપ તાર બાંધી શાર્લાય ક્રિયાથી ઝારે છે તે મૃત્યુ સુધી છુદું પડ્યું નથી. વરમાળા શિવાય હિન્દુ લગ્ન થાયજ નહીં. પશ્ચિમની પેઠે આપણામાં છુટા છેડાને કાયદો કરાવવા ઇચ્છતા સુધારકો (!) ધડા લેશે કે ? તીર્થોમાં, ધર્મ-કૃત્યોમાં અને યજ્ઞોમાં આચાર્ય છવટે યજ્ઞમાનને કાચા સૂત્રથી બાંધે છે, ને બેટ લેય છે. બીજી કામમાં લગ્નના કપાલાજ થાય છે, લગ્ન નોધાય છે જેને સિવિલ મેરેજ કહે છે. જરૂર પડે તે કપાલા કોરટ દ્વારા તોડી શકાય છે અને વર્ણાન્તર લગ્ન પ્રતિલોભ વિવાહ, વિધવા-વિવાહ થાય છે. અન્તે લવાણજ થાય છે. તેઓની અંદરની સ્થિતિ ખાસ તપાસવાથી ખબર પડશે કે તેઓ સુખી છે કે દુઃખી ? હિન્દુ લગ્નમાં તો જીવન પર્યન્તના આ સોદા છે તેમાં નિર્મળ શુદ્ધ સ્વેદનાં ઝરણો છે, તે વાનરી નફલ કરનારને નજ મળે તેવાં છે.

છેડા-છેડી વસ્ત્રમાંથી સાવધાન.

વરકન્યાના વસ્ત્રની ગાંઠ બાંધવી તેમાં એવું સૂચવે છે કે જેમ આ વસ્ત્રની ગાંઠ બાંધીએ છાંમે તેજ પ્રમાણે તમારા ઉભયમાં પ્રેમની ગાંઠ બાંધાઓ.

રત્નદીપક-જુમણ દીપક તંસાના પાત્રમાં જીવનાં લોટનો બાંધેલો. એમાં બી પૂરી તૈયાર સળગાવી રાખવો. વરકન્યાની પ્રતિજ્ઞા વખતે તે સાક્ષીમાં છે કાઢીયાવાડમાં તે સ્ત્રીઓનો બનાવે છે.

મોઢળ બાંધવાનું બૂલી મધ્ય હોય તો તૈયાર કરી બાંધી દેવું. તે કમોતેજક છે. તાંબુજ ચરણ વરકન્યાને અડચણ તે પણ કમોતેજક છે.

કન્યાદાન દાતા સાવચેત થાયો. અને સમગ્રી કન્યાને દેવાની પહેરાવવાની વસ્તુથી સજ્જ કરી સાવધ થાયો. કન્યાનો પ્રતિગ્રહી-વર તેણે પણ સાવધ થયું. બંને વરવધુ અને તેના પક્ષનાને સાવધ રહેવા કહેવું. છેવટે વસ્ત્રાદિનો વિધિ કરી ચાપા છાંટી મંગળાષ્ટક ભણુનિ સૌ આશીર્વાદ આપે છે ને વાળના નાં સાથે હસ્તમેળાપ કરાવાય છે. તેમાં કન્યાદાનના સંકલ્પમાંની વસ્તુઓથી તે કન્યાને શુંગારી કન્યાદાન દેવું, કન્યાનું દાન એકજ વાર થાય છે બીજી વખત પિતાની માલિકી રહેતી નથી. બીજી વખતનું દાન પુનર્લેખન કહેવાય છે જેનો, ધરધરલું-ધર ધર રખડવું એવો અર્થ થાય છે તેને કોઈ શુભ દેવપિતૃકાર્યમાં બેસવાનો અધિકાર નથી. દ્વિગતિ માટે શાસ્ત્રમાં તેનો નિર્દેશ સર્વથા કરેલો છે.

ગોત્રોચ્ચારનું મહત્ત્વ.

જેટલો નિકટ યોદ્ધાનો સંબંધ તેટલો પ્રેમ ઓછો હોય છે વૈધક શાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ એક ગોત્રમાં નિવાસ ન કરવાનું કારણ એટલુંજ ને વંશપરંપરાના રોગ વિગેરે પ્રગ્નમાં ન હિતરે તે માટે ત્રિમાતૃક અને દશ પુરુષમાં વિખ્યાત પામેલી વિગેરે સંકલ્પમાં બોલાય છે. દરેક પોતાનું કુળ, ગોત્ર, પ્રવર, શાખા, વેદ અવસ્થા જાણવાં જોઈએ. એટલું જાણનારા વરનેજ કન્યા આપવી, કે નેથી લગ્ન થયા પછી, કંઈ ત્રીજું નીકળે નહીં; એટલા માટેજ વરકન્યાના પિતાના અને માતૃલ પક્ષનો ગોત્ર બધાની વચ્ચે બોલાય છે. આજ કાલ સુધારકો આ પ્રાચીન પ્રણાલિકાને માનતા નથી. ને જેની તેની સાર્વજનિક ખાચ પીચે ને વરે છે અને વર્ણસંકરતા દેલાવે છે. તેમ માને નવો કન્યાદાનસંકલ્પ અને ગોત્રોચ્ચાર બનાવવાની જરૂર નિ.

બીજો દિન મંગળ ફેરા, વિગરે.

અગ્નિસન્મુખ પૂર્વાભિમુખે વરકન્યાને ઉભાં રાખી, કન્યાને બાધ ખાખરાતું પાન અને સમડીનાં પાન, સેકેલ ડાંગરની ધાણી-લાળને કુમારીના ખોખામાં એક વખત નાખે છે; તે કુમારી તે અંજલિ બધે કરી. ત્રણ વખતમાં તેની અગ્નિમાં આહુતિ આપે છે. આ દેખાવ રમણીય અને બેઠે ભરેલો લાગે છે. વરની પાછળ વહુ દોરાય છે. એથી સિદ્ધ થાય છે કે, પતિને પગલે સ્ત્રીએ ચાલવું જોઈએ, તેની આજ્ઞામાં રહી, છાયા રૂપ બની, સુખ દુઃખમાં સાથે સંચરવાનું છે એમ તે શિખવે છે અને વર વહુની પ્રેમની ગાંઠ હળવે કે ઉતાવળે ફરતાં કદી તે છૂટવી ન જોઈએ. મંગલ ફેરે ફરતાં અગ્નિના, ઉત્તર ભાગ ઉપર સ્થાપન કરેલા પથર ઉપર વરકન્યાને ચઢાવે છે, અથવા કન્યાને પગ ચઢાવે છે. અને પુરોહિત દ્વારા વર કન્યાને કહે છે કે, **સ્વં અરમેવ સ્થિરા ભવ.** હે સુભગે ? તુ આ પથર જેવી. મન્યુત થા, તારી સાથે કળઓ કરે તેની સામે ઉભી રહી, તેને શાન્ત કર. તારી ઉપર મોઠું હુમલો કરે તેનો તું પરજાય કર.

મહસ્થાશ્રમમાં અનેક વિપત્તિઓ, દુઃખના ડુંગરો તારી ઉપર વહી પડે કે દુઃખના કાવાનલમાં જળાતું પડે તો પણ તે બધું સહન કરજો, અને આ પથર જેટલું નિર્ભય થા. શોક મોહ રહિત થઈ સ્થિર થજો.

આવો ગુપ્ત ઉપદેશ. તેઓને સમજવામાં ન આવે તો તે નાટક બજાવવા પુરતું છે. હળરો રૂપાયાનો ખર્ચ લગનને ખાતર કરીએ ને તેનું રહસ્ય ન સમજી તે કેટલું શરમ ભરેલું છે ? અંતે તેઓ દુઃખી થઈને મરે છે, આ ડુંગરો પ્રતિજ્ઞાના ધણા ક્યોટા બોલાવી સમજવાય છે. આ રીતે બીજી ત્રીજી વાર તેજ મુજબ મંગલફેરા ફેરી, ૪ થી વખતે.

કન્યાનો બાઈ બધી લાભ. સુપડાના ખૂણેથી કુમારીની અંજલિમાં નાખે છે, અને કુમારી. **ૐ મંગલ્ય સ્વાહા** એ મંત્ર બણી. એકજ વખતે હોમી દેવ છે. ૪ થી વખતે વર કન્યાએ અગ્નિનું મુંગે મોઢે પરિક્રમણ કરવું. સૂત્રકરના મત પ્રમાણે ત્રણ વાર જેમ બોલાયેલો સોદો નકી થાય તેમ, ત્રણવાર પરિક્રમા કરવાની છે. છતાં પરંપરાને અનુસરી ૪ થી મંગલ ફેરો ફરી પ્રજાપતિને આહુતિ દેવી.

સપ્તપદી અથવા નક્કી થયેલું લગ્ન.

ઉપર પ્રમાણે પરિણયન કર્યા પછી, વર કન્યાને ઉત્તર તરફ સાત પગલાં ચલાવે છે. સાત અચલ-પર્વતો છે તથા તેનું અતિક્રમણ કરવાથી વરવહુ સુખી થાય છે આ સપ્તાચલ પર્વત ઓળંગતા સાત પ્રતિજ્ઞા કરાય છે. આપણામાં સપ્તપદી વિગેરેમાં અતાવેલી વરવહુને લેવાની પ્રતિજ્ઞાઓ પુરોહિતો સમજાવતાજ નથી. અને કોઇ સમજાવવા દોષિપ કરે છે તો યજ્ઞમાન પોતાને ત્યાં નવું થતું હોય તેથી લોક લાજે આ ગમે તે રીતે અચકાવે છે એટલે પુરોહિત પણ જોટો વાળી જાય છે બણી વખતે પુરોહિતને પણ શાસ્ત્ર મુજબ કરાવા જતાં રૂઢીના અંધન આડાં આવે છે. પણ યજ્ઞમાનેજ તે મક્કમ પણે રહી વિધિસર કરવા કહેવું જોઇએ.

દેશાચાર, લોકાચાર, ગ્રામાચાર, કુલાચાર માટે શાસ્ત્ર આડું આવતું નથી. તે જરૂર કરો પણ શાસ્ત્રોક્ત વિધિતો અવશ્ય સમજાણુ પૂર્વક થવોજ જોઇએ. શાસ્ત્રોક્ત, વૈદિક, પૌરાણિક વિધિમાં એ મત છેજ નહિ. જેમ કોરા કાળે પ્રથમથી સહી કરાવી દસ્તાવેજ કે અત લખવાનું ન્યાય વિરુદ્ધ છે અને લખી આપનાર અને લખાવનાર અંતેને દાની કર્તા છે તેમ વરવહુને લગ્નમાં એક બીજાના શાધર્મ છે. લગ્નથી જોડવામાં કેટલી જવાબદારી છે; તેની સમજુતી વગરનું બધું વ્યર્થ છે. આ સપ્તપદીમાં કન્યાએ પહેલો જમણો

મેં પછી ધખે એમ આમાં ૭ પગલાં ઈશાન તરફ ચાલતાં નીચેની સંસ્કૃત અથવા મુજરાલી અર્થવાણી પ્રતિષ્ઠા સોલન જવું. તેની પાછળ વરને પણ તેની પ્રતિષ્ઠા બોલતાં જવું અને એજ સાચું હૃદય મૈત્રી લક્ષ્ય મનાય છે. તે બંનેની પ્રતિષ્ઠા ૭ પગલાં ચાલી લેવાયા પછી, તે કન્યા બીજાને અપાતી નથી. શાસ્ત્રમાં તેને માટે લખ્યું છે કે સમ પહી થયા પહેલાં વરને હરકત આવે કે નપુંસકત્વાદિ રોગ, ખોડ, જણાય તો તે કન્યા બીજે આપી શકાય છે પણ ૭ પગલાં ભર્યા પછી તો વિવાહ પૂરો થાય છે પછી તો સાથેજ મરવાનું કે રાંઠવાનું છે. પારસી મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન, ખારવા, બીજા વગેરે કામમાં વરવધુને એક બીજા તરફની ફરજ-શરત (નકા) કબૂલાત સમજાવવામાં આવે છે. જ્યારે આજે ફરજયાત ગમે તેવા કુરૂપ વર કે કન્યા જોડે ગમે તેટલા વર્ષની નાની કે ધણી મોટી દૂર બેસતીઓને બાળક કે જૂઠું વર સાથે લાકડે માકડું ગોઠવી દેવામાં આવે છે. અને કળેડાં થાય છે, અને તેથીજ વર વહુમાં પ્રેમ, આશ્રમધર્મ અને સુખી સ્વર્ગીય જીવન કેળાવું નથી.

❧ વિવાહ-પ્રતિજ્ઞા ❧

કન્યાદાન આપનાર, વરને પ્રતિજ્ઞા કરાવે છે.

કન્યાધિતા—ધર્માયકામભિ નામ્ના ધો નરેઃ સાધ્યતે પરઃ

(હાતા) ધર્મેસ્ત્વયાનયા સાર્ઘ્માચતંઘ્યઃ સ વે ચિરમ્ ॥

ધર્મે ચાર્યે ચ કામે ચ ત્વયેયમતિચારતઃ

ન ત્યાજ્યાઽઽજ્યાહુતિરિવ ભૂતૌ સંસારમૃતિદામ્ ॥

યસ્ત્વયાધર્મચ્ચરિતઘ્યઃ સોઽનયા સહ

ધર્મે ચાર્યે ચ કામે ચ ત્વયેવં નાતિચારેતન્વા ॥

આવાકર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ પુરુષાર્થ રૂપ

જે ધર્મ પાળવામાં આવે છે તે તમારે આ કન્યા

સાથે પાળવો. જેમ અગ્નિ દીતી આહુતીનો ત્યાગ

કરતો નથી, તેમ તમારે આ કન્યાનો ત્યાગ કરવો

નહીં, જે ધર્મ તમારે ત્રણ પુરુષાર્થ (ધર્મ, અર્થ,

કામ,) ને ઉદ્દેશીને કરવાનો હોય તે આ કન્યા

સાથે કરવો અને એનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં.

૫૨—અહં નાતિચરામીહ યદુક્તં ભવતા તતઃ

ધર્માયકામકેઃ કાર્ષેર્દેહચ્છાયેવ સર્વદા ॥

આવાકર્થ—તમારા કહેવા પ્રમાણે હું એનું ઉલ્લંઘન નહીં

કરું, અને દેહની છાયા જેમ સાથે જ રહે છે

તેમ ત્રણ પુરુષાર્થ (ધર્મ, અર્થ, કામ,) રૂપ

ધર્મમાં સાથે રાખીશ.

“ અથ સત્તાપદપ્રાક્રમણમ્ ”

વર—ૐ વ્રજમિત્રે વિષ્ણુસ્ત્વાનયતુ ।

૧—ભગવાન વિષ્ણુ તને પ્રથમ પગલું અન્ન પ્રાપ્તિ સારું ચલાવે।

વદે શાઓ એવું, પતિ સતી તારું આંગ અરધું,

અન્યાં ભામી જ્યેષ્ઠી મમ શરીર તેથી દૃઢ વધુ.

સહુ વસ્ત્રાનાદિ, તવ કરતને સોંપું પ્રિતથી,

ભરો પહેલું ચર્ણુ, ચહીશ પ્રિય વામે હું હૃદયી.

કન્યા—સુખદુઃખાનિ સર્વાણિ સ્થયા સહ વિભજ્યતે ।

યત્ર સ્વં તદહં તત્ર પ્રથમેઽહં બ્રવીમિ તે ॥ ૧

વસું છાયા રૂપે, પતિ તમ સ્વભાવે અનુસરી,

અત્રાં મુખો દુઃખો, સહીશ તમ સાથે હુણીમણી:

રહી સંતોષે હું, પ્રભુસમ ગણી ગુણ સમરૂં,

ભરૂં પહેલું ચર્ણુ, હૃદય શુદ્ધ પ્રેમેથીજ ખરૂં. ૧

વર—ૐ દ્વે ઝઞ્ઞે ઝઞ્ઞે વિષ્ણુસ્ત્વાનયતુ ।

૨

૨—ભગવાન વિષ્ણુ બળની પ્રાપ્તિ સારું તને બીજું પગલું ચલાવે।

વિના કલેશે પાળે, સ્વજન મમ તારાં ગણી વળી,

વડીલોની આજ્ઞા, પ્રતિદિન શિરે તું ધરૂં કળી;

થવા વૃદ્ધિ મા'રા. બલતણીજ તારા બલ ચકી,

ભરો બીજું ચર્ણુ ચહીશ તમને હું મન ચકી. ૨

કન્યા—કુટુંબં રક્ષયિष્યામિ આવૃદ્ધબાલકાદિકમ્

અસ્તિ નાસ્તીતિ સંતુષ્ટા દ્વિતીયેઽહં બ્રવીમિ તે ॥ ૨

વિના રોષે પાળું, પ્રિયતમ ગણી સૌ સ્વજનને,
વડીલોની સેવા, પ્રતિદિન થવા પ્રેરું મનને;
મળે ઇચ્છ્યું કે, ના, તદપિ નવ જ્ઞાનિ મન ધરું,
ભરું બીજું ચર્ણ, વચન મન કર્મેથીજ ખરું. ૨

વર—ૐ ત્રીણિ રાયરૂપોવાય વિષ્ણુસ્ત્વાનવતુ । ૩

૩—ભગવાન વિષ્ણુ ધન પ્રાપ્તિને સારું તને ત્રીજું પગલું ચલાવે!
થવા વૃદ્ધિ દ્રવ્ય, પ્રમુખ પદ રાખું તુજ પર,
સહુ કાર્યેનિ તું, સતત થઇ ભાગી કર ધરે;
વડી મીઠી વાણી, સહુ દુઃખ શમાવે હૃદયથી,
ભરો ત્રીજું ચર્ણ, પતિવ્રત ચહીને પ્રણયથી. ૩

કન્યા—મત્તેભક્તિરતા નિશ્ચં સદૈવ પ્રિયભાષિણી ।

મવિષ્યામિ પદે ચૈવ તૃતીયેઽહં બ્રવીમિ તે ॥ ૩

રહું પ્રીતિવાળી, પ્રભુસમ પતિના ચરણમાં,
ખની દાસી સેવા, સતત કરું રૂંને શરણમાં;
નહી વાણી કે દી, રસહિણ ધરું ઓછ ઉપર,
ભરું ત્રીજું ચર્ણ હૃદયસુખ આપું પ્રિય ! ખરે. ૩

વર—ૐ ચત્વારિ માયોમવાય વિષ્ણુસ્ત્વાનવતુ । ૪

૪—ભગવાન વિષ્ણુ સુખ પ્રાપ્તિને સારું તને ચોથું પગલું ચલાવે!
સદા આજ્ઞા મારી, શિરપર પ્રિયે ધારી વસવું,
ભવે ભામા થૈને, સુકૃતિ સુમતીવંતજ થવું;
સહુ સુખો મારાં, ગણી લઈ તવાધીન મનથી,
ભરો ચોથું ચર્ણ ચહીશ પ્રિય વામે હું હૃદયથી. ૪

કન્યા—માર્તે આર્તા મવિષ્યામિ સુલલુચ્ચવિભાગિણી ।

તવાજ્ઞાં પાલયિષ્યામિ ચતુર્થેઽહં બ્રવીમિ તે ॥ ૪

વસું સુખે સ્વામી । પુરુષ સુખ પેખી તમ વિશે,
 ખતું રહ્યો તારે, સમય પર કો દી દુઃખ વસે;
 રહું નિત્યે ભાગી, સુખ દુઃખ વિશે ધર્મ સમજ;
 ભરું ચોથું ચર્ણુ, ધરીશ શિર આજ્ઞા તમ ભજ. ૪

વર—ૐ વંદ્ય પશુમ્ભયો વિષ્ણુસ્ત્વાનય । ૬

૫—ભગવાન વિષ્ણુ પશુ સમૃદ્ધિ સારું તને પાંચમું પગલું ચલાવો.
 પશુઓથી મહારાં, નિપજતું દધિ દુગ્ધ ધૃત જે,
 કરી રક્ષા તેની, બ્યય કરી વિવેકે તું સુખ દે;
 વળી અન્ય પ્રાણી, તણું સુખ મને થાય તુંજથી,
 ભરો પંચમ ચર્ણુ, ચહિશ પ્રિય વામે હું હૃદયી. ૫

કન્યા—ઋતુકાલે શુચિસ્મતાઃ ક્રીડિષ્યામિ ત્વયા સહ ।

માહ પરતરં ગચ્છે પંચમેઽહં વ્રવીમિ તે ॥ ૬

ઋતુ શુદ્ધ પામી, અરપું તન હું આપ રતિથી,
 વળી વાંલા કો દી, પર પુરુષ પેખું ન ચિતથી;
 પિતા બ્રાતા તુલ્ય, સકલ જન માની જગતમાં,
 ભરું પંચમ ચર્ણુ, નિશ્ચિત ધરી પ્યાર તમમાં. ૫

વર—ૐ વંદ્યઋતુમ્ભયો વિષ્ણુસ્ત્વાનય । ૬

૬—ભગવાન વિષ્ણુ વસંતાદિ ઋતુના વિલાસ સારું તને છઠું પગલું ચલાવો.

થતાં પેદા સુખો, ઋતુ ઋતુ તણાં જે અવનવાં,
 પ્રિયે ! પ્રીતેથી તે, અનુભવિશ સંગે રહી તુમાં;
 નહી રાખું કો દી, અરર લક્ષના પ્રીત હૃદમાં,
 ભરો છઠું ચર્ણુ, જગપતિ ધરું સાક્ષી વચમાં. ૬

કન્યા—હાથ સાક્ષિઓ વિષ્ણુસ્ત્વયાહં નૈવ વંચિતા । ૬

ઉભયોઃ પ્રીતિસંભૂતા ષષ્ઠે ચૈવ બ્રવીમિ તે ॥

કુપ્પુદિ સંપુ ના, મન સંસીર વાણીથી પરમાં,
વળી ચિત્તદારા. દરશન કરે ના અવરતાં;
સદા રાખી પ્રીતિ, કરિશ નહીં કલેશાદિ ગૃહમાં,
ભરે છું ચર્ણ, જગપતિ ધરી સાક્ષિ વચમાં.. ૬

વર—સત્ત્વે સત્ત્વપદા મય સા મમનુજતા

મય વિષ્ણુસ્ત્વયાહં ॥

૭

૭—હે સખિ ! તું સાતમું પગલું ચાલીને સાત લોકમાં વિખ્યાત
થા મારી આસા પ્રમાણે વર્તન રાખનારી થા, વિષ્ણુ ભગવાન
તને સાતમું પગલું બતાવે.

થવાને પ્રખ્યાતિ, સ્વરગ શુભ સાતે મહિ પ્રિયે,
ધરો પાતિટલ, અખુટ સુખ જેથી ધર દિયે;
સદા સાચી પ્રીતિ, શુભ મતિ સુકર્મોથી પળવા,
ધરો સપ્તમ ચર્ણ, સુખ સ્વર્ગ સરખું જ મળવા. ૭

કન્યા—હોમયજ્ઞાદેકાર્થે ભવામિ ચ સદ્ધાયિની ।

ધર્માર્થકામકાર્થેષુ સપ્તમેઽહં બ્રવીમિ તે ॥ ૭

સવેળા ઉઠીને, તમ થકી ગૃહે કાર્ય કરવા,
વળી યજ્ઞાદિમાં, અરંધ તમ ભાગીજ બનવા;
અને આશા રાખું, સકલ શુભ ધર્માદિ કરવા,
ભરે સપ્તમ ચર્ણ, સુખ સ્વર્ગ સરખું જ મળવા. ૭

इति सप्तपदि-प्रक्रमणम्

૪૬ “ વડિસોના આશીર્વાદ ”

કન્યાદોતા વરના પિતાના અથવા તેના વડીલના બોલામાં કન્યાને બેસાડી કહે છે.

‘અદ્વર્ષા સ્વિયં કન્યા પુત્રવત્પાલિતા મયા ।

શ્વાર્ની તવ પુત્રાય દત્તા સ્નેહેન પાલ્યતામ્ ॥

મેં પુત્રની માફક પાલન કરેલી આઠ^૧ વર્ષની આ કન્યા હમણું તમારા પુત્રને દાન કરી આપી છે તેનું પ્રેમથી પાલન કરજો.

પુનઃ વરની માતાના બોલામાં બેસાડી કહે છે:—

અસ્મદાવેસુહૃદ્ બંધુસ્થક્ત્વા યાતિ ભવવૃદ્ધમ્ ।

આતેસ્નેન માતેવ કન્યા મે પરિપાલય ॥

હમો (પિતા, માતા, બાઈ, બહેન) વિગેરે સંગા વહાલાંને ત્યાગ કરીને મારી કન્યા તમારે ઘેર આવે છે માટે માતાની માફક અત્યંત સ્નેહથી એનું પાલન કરજો.

પુનઃ વરપ્રતિ કહે છે.

इयं कन्या मया दत्ता तव विप्र^२ सहायिनो ।

स्वदेशे परदेशे वा परिपाहि कुलोचितम् ॥

હે વિપ્રવર ! તમને (ધર્મ, અર્થ, કામમાં) સહાય કરનારી આ કન્યા મેં આપી છે; તેનું સ્વદેશમાં વા પરદેશમાં તમારા કુળની યોગ્યતા મુજબ પાલન કરજો.

ઉપરોક્ત પ્રતિજ્ઞાઓ સમજાવમાં (પાઠે કરાવીને બોલાવવામાં) આવે તો વર વધુમાં તથા તે કુટુંબમાં કદાપિ કોશાદિક થવા સંભવ રહેશે નહિ.
(કે. મા. શાસ્ત્રાની ૧૫. પ્રતિજ્ઞામાંથી)

૧ જોટલા વર્ષની હોય તેટલાં વર્ષ બોલવાં.

૨ વર બ્રાહ્મણ હોય તો વિપ્ર, ક્ષત્રિય હોય તો વીર, વૈશ્ય હોય તો વાણ, એમ ફેરફાર કરી બોલવું.

કંસારબક્ષણ અને ધ્રુવ કે સૂર્યદર્શન.

આ વિધિ ધણો ઉપયોગી છે. જાનેને એક બીજાએ જમાડીને જમવામાં પ્રત્યેકના હૃદય મંદિરમાં પવિત્ર ભાવનાનાં બીજ રોપાય છે. અને દરેકની સમક્ષ વરકંચાનું આ એગ્રીમન્ટ થાય છે કે જે કદા પણ તોડી નહી શકાય તેવું મંજૂર છે. તે ન સમજવાથીજ પતિ પત્નીમાં પગરખાં ઉડે છે ને કલુઆઓ થાય છે ને સંસાર ધૂળ થાય છે. ધણી સ્ત્રીઓ સવારમાં ક્ષુધાશાન્તિ કરીને રસોઈ કરે છે. ધણી તો રસોઈ કરતાં દાળ શાક કડછીમાં કઢાડી જુવે છે. ને કેટલીએક જીવતા જંગતા પતિના પહેલાં જમી લેય છે. તે બીજા જન્મમાં વડવાગેલ થઈ ઉધે માથે રહે છે.

વર કન્યાને જમાડતી વખતે કહે છે કે, પ્રાણેસ્તે પ્રાણાન્સંદધામિ. મારા પ્રાણ જોડે તારા પ્રાણને હું જોડું છું અત્યમિસ્તેઽસ્થીનિ સંદધામિ મારાં હાડકાં જોડે તારા હાડકાંને હું જોડું છું. માંસેસ્તે માંસાનિ સંદધામિ. માંસ માંસની સાથે તારા માંસને જોડું છું. વત્સવ્રાતે ત્વચં સંદધામિ. મારી ચામડી સાથે તારી ચામડીને જોડું છું. આ પ્રમાણે વર ચારવાર કન્યાને જમાડે છે. અને પછી આચાર પ્રમાણે કન્યા વરને જમાડે છે. આ કર્મ પરણ્યા પછી જથે દિવસે કરતાનું છે. છતાં તે આપણામાં તેજ રાત્રે કે બીજે દિને થાય છે. આવી રીતે વર પતિનું પોપણ કરવા દરેકની સમક્ષમાં બંધાય છે કે, જે કાંઈ કમાઈ લાવીશ તે પ્રથમ તને આપીશ એમ કબૂલ કરે છે. ચારે સ્ત્રી કહે છે જે હું આપને જમાડ્યા શિરાય જમીશ નહીં, મારા સાચા પરમેશ્વર તમોજ છો. પશ્ચિમની મિસ મેયો આ આદર્શને ક્યારે જાણશે ?

લગ્નની સમાપ્તિમાં વર કન્યાને ધુવના દર્શન કરાવે છે. “ હે વધુ તું ધુવની પેઠે સ્થિર થા તે માટે તને ધુવ દેખાડું છું. તું મારામાં દ્રઢ લક્ષિત વાળી થા. અને મારી પ્રજાનું પોષણ કર. તને બ્રહ્માએ મને આપી છે. તેથી તું મારી સાથે પ્રજા ઉત્પન્ન કરી સો વર્ષ જીવ.” આચાર્ય વરને કહે છે કે આ કન્યાને સૂર્યનું દર્શન કરાવો. પછી વધુ સૂર્યનું દર્શન કરે છે. સૂર્ય અસ્ત હોય તો ધુવનું પૂજન કરાવી તેનું દર્શન કરાવવું. છેવટે વર, મમ વ્રતે તે દુઃખં વધાતુ મમ ચિત્તમનુચિતં તેઽસ્તુ. મમ વાચમેકમના જુષસ્વ. પ્રજાપતિસ્ત્વાં ત્રિયુનક્ત મહત્ત્મ । મારા વ્રતમાં તારા હૃદયને ધારણ કર. તારું અન્તઃકરણ મારા ચિત્તને અનુસરે એમ ઐક્ય થાઓ. તું મારી વાણી વિશે એક મનવાળી થા. પ્રજાપતિએ તને મારે માટેજ જોડેલી છે.

પછી વર કન્યા ઉપર અભિષેક આપો દિષ્ઠા-મંત્રોથી કરે છે. પછી ગામની સ્ત્રીઓ કન્યાના કાનમાં સૌભાગ્ય બોલે છે. અને પહેરામણી થાય છે. પારસી વિગેરે કેટલીએક કામોમાં વરને ધરની ખાંધી વસ્તુઓ આપી ધર વસાવી આપે છે. આપણામાંય થાશક્તિ પહેરામણી વિગેરે કરે છે, છેવટે પુરોહિત આશીર્વાદ આપે છે અને સગાં તરફની પહેરામણી બેઠિને ત્યાં બે ચાર દિવસ જે ખાધું પીધું હોય તે નિકટના સંબંધ પ્રમાણે કરે છે, વિવાહ ઉઘીક્ર કહેવાય છે ખાધને ખવરાવવાનું છે, દરેક સંસ્કારમાં ૧૦ થી જોણ બ્રાહ્મણ ન જમાડવા વધુ તો શક્તિ પ્રમાણે કરવું. ખાંધી તો ખાધને ખવરાવવાનું છે તેમાં ધર્મશાસ્ત્ર દરજ પાડી કહેતું નથી કે જ્ઞાતિ આખી જમાડવીજ જોઈએ. તે પછી, જોત્રેજને ધરમાં પૂજવી પગે લગાડી મીઠાં મોઢાં કરાવી વડીલોના આશી-

વાંદ મેળવવાનો લૌકિક વિધિ થાય છે. વિવાહના દિવસથી આરંભી ત્રણ દિવસ સુધી વર કન્યાએ લણ વગરનું બોજન કરવું જોઈએ. જમીન ઉપર પથારી પાથરી સુઈ રહેવું. અને એક વર્ષ અથવા બે વર્ષ રાત્રિ છ રાત્રિ અને છેવટ ૩ રાત્રિ અલ્પચર્યા પાલન કરવું. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે જે, ઋતુ આવ્યા પહેલાં સહવાસ થવો ન જોઈએ. કન્યાને પરણાવી એટલે ધણીના સમાગમનો હક્ક થયો એવું ક્યાંઈ શાસ્ત્રમાં છે નહીં. ઉપર પ્રમાણે વિવાહ થયા પછી મનુ કહે છે કે ઋતુ-પાલનમિગામી સ્યાત્ ઋતુકાળમાંજ પતિએ સ્ત્રીનો સંગ કરવો કદાપિ કાળે ઋતુ પહેલાં દ્વિજનિતિએ સ્ત્રી ગમન કરવું નહીં નાગર-પાટીદાર વિગેરે કોમમાં અને દક્ષિણ વિગેરે ધણા દેશોમાં ઋતુ આવ્યા પછીજ કન્યાને તેને સાસરે મોકલે છે તે શાસ્ત્રોક્ત ગ્રાહ્ય ઉત્તમ છે તેથી પરિપક્વ રજનીર્યથી ઉત્તમ સન્તતિ થાય છે. ઉપર ત્રણ રાત્રિ સુધી જે લખ્યું છે તે ગૌણ અલ્પચર્યા યોગ્ય ઉમરની સ્ત્રી માટે છે. નહીં કે, અયોગ્ય જોડે. વિવાહનો વિધિ ધણો સમજવાનો છે તેના મંત્રોમાં જોનો સંસ્કાર કરવાનો હોય તેને સ્પર્શ કરી મંત્ર બજાવવાનો છે. આ સ્પર્શથી તથા મંત્રથી, હિપ્નોટીઝમના જેવી અસર થાય છે. આવા સ્પર્શનો તથા મંત્રનો ઉપયોગ માત્ર સંસ્કારોમાં થતો એમ નહીં પણ અસાધ્ય રોગો મટાડવામાં પણ કરવામાં આવતો તેને માટે ઋગ્વેદમાં કહ્યું છે જે.

દ્વસ્તામ્યાં દશ શાસ્ત્રામ્યાં જિહ્વા વાચઃ પુરોગમી ।

અનામચિસ્તુમ્યાં સ્વા તામ્યાં ત્વોપસ્પૃશામસિ ॥

“ જીભથી મંત્રનો ઉચ્ચાર કરી દશ આંગળીવાળા તથા આરો-

અતા આપનારા હાથથી હું તારો સ્પર્શ કરું છું. ક્રિયાઓમાં ડાખા કરતાં જમણો હાથ ઉપયોગમાં લેવાનું ઋગ્વેદમાં કહ્યું છે:—

અયં મે હસ્તો મગવાનય. મેમગવત્તરઃ ।

અયં મે વિશ્વમેષજોડયં. શિવાભિમર્શનઃ ॥

આ મારો ડાખો હાથ કલ્યાણ કારક છે અને તેના કરતાં જમણો હાથ વધુ કલ્યાણ કારી છે. કારણ કે તેમાં આખા વિશ્વનું ઔષધ સમાયેલું છે. તેના સ્પર્શથી સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ થાય છે. આવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા સદાચાર સાથે દરેક સંસ્કાર સમજપૂર્વક કરવાનો છે. ઉપરનો વિધિ ટૂંકમાં સપ્રમાણ પારસ્કર ગૃહસૂત્રાદિને આધારે લખ્યો છે. તેમાં વિસ્તાર લયથી પ્રમાણ લખ્યાં નથી. બ્રાહ્મણ પોતાને બાણે ખપતી કન્યા જોડે વિવાહ કરે તેમાં બાધ નથી. તો ઉનેવાળ ઉનેવાળની કન્યા જોડે પરણે તેમાં બાધ હોયજ નહીં. છતાં તે જેમ સહવાસમાં આવતા જશે ત્યારે તે પણ કાળ બળે કરીને થશેજ. દુર દેશાવરમાં રહેવાથી જે ભુદાર્ઠ પડી છે તે પણ વાસ્તવિક છે. અળગણ-દૂર વિદેશમાં કન્યા આપતાં પણ સૌ અચકાચ તે સ્વાભાવિક છે. ઉપરમાં લગ્નનો સંપૂર્ણ વિધિ દર્શાવ્યો નથી પણ સહસ્ય તરફજ વધુ લક્ષ્ય અપાયું છે. કાંઈ વધુ ધનું કે ઉલટું સુત્રનું લખાયું હોયતો મને ક્ષમા આપશો એવી વિનંતિ કરતો વિરમિશ

॥ १६ ॥ विवाहसंस्कारः ॥

पंचसु बहिः शालायां विवाहे ब्रूवाकरण उपनयने
 केशान्तेलीमन्तोन्नयन इति । उपलिप्तऽउद्धृतावोक्षितेऽ
 ग्निमुपलमाधाय । निमन्थ्यमेके विवाहे । उदगयन आगुः
 र्यमाणपक्षे पुण्याहे कुमार्याः पाणिगृह्णीयात् । त्रिषुत्रिषूतगा-
 दिषु । स्वातौ मृगशिरसि रोहिण्यां वा । तिस्रो ब्राह्मणस्य
 चणानुपूर्व्येण । द्वे राजन्यस्य एका वैश्य । अथैनां वातः
 परिधापयति जरांगच्छ परिधत्स्व वातो भवाकृष्टीनामभि
 शस्तिपावा । शतं च जीयशरदः सुवर्चा रयि च पुत्राननु-
 संख्ययस्व । आयुष्मतीदं परिधत्स्व वात इति । अथैतरीयमा-
 या अकृन्तन्नवशं या अतन्वत याश्च देवीस्तं नूनभिर्नो ततन्व-
 तास्त्वा देवीर्जरसे संख्ययस्वायुष्मतीदं परिधत्स्व वात
 इति । अथैनौ समंजयति । समञ्जन्तु विश्वेदेवाः समापौ
 हृदयानिनौ सम्मातरिश्वा संधाता समुदेशी दधातुनामिति ।
 पित्राप्रत्तामाशाय गृहीत्वा निष्कामति यदैविमनसा दूरं
 दिशोऽनुपव्रमानो वा हिरण्यपर्णां वैकर्णः सत्त्वामन्ममनसां
 करोत्विन्यसाविति । अथैनौ समीक्षयति । अघोरचक्षुः
 पतिन्नेधि शिवापशुभ्यः सुमनाः सुवर्चाः । वीरसूदवक्रामा-
 स्यो नाशना भव द्विपदेशं चतुष्पदे । सोमः प्रथमो विविदं
 गंधर्वाविविद उत्तरः । तृतीयोऽग्निष्टे पतिस्तुरीस्यते
 मनुष्यजाः । सोमोऽददन्नघर्वाय गंधर्वाऽदददग्नये रयि च
 पुत्रांश्चादादग्निर्मममथो इमाम् । मानः पूषा शिवतमाम्
 रस्ता ऊरु उशती विहर । यस्यामुशतः प्रहराम शेषस्या-
 मुकामा बहवो निविष्टया इति ॥ पारस्करः ॥२४॥

૧૧ : વિવાહના પ્રકાર

વિવાહ, ગૌણ, ઉપનિષદ કેશાન્ત, અને સીમન્ત સંસ્કાર ધરતી બહાર બાર હાથ લાંબો પહેલો મંડપ બાંધી, ત્યાં કરવામાં આવે છે. વૈશ્વદેવમાં કરવામાં આવતા પાંચ બ્રહ્મસંસ્કાર કરી અગ્નિનું સ્થાપન કરવું. ગૃહ દૌકિક અથવા અરણિકાદયી ઉત્પન્ન કરેલા અગ્નિનું સ્થાપન કરવું. ઉત્તરાયણમાં શુક્લ પક્ષમાં શુભ દિવસે વિવાહથી અથવા પુરુષ સંયોગથી દૂષિત નહીં થયેલી એવી કુમારીનો હાથ ગૃહણ કરવો. ઉત્તરા હસ્ત ત્રિત્રા ઉત્તરાષાઢ શ્રવણ ધનિષ્ઠા ઉત્તરાભાદ્રપદ રેવતી અશ્વિની સ્વાતિ મૃગશિર અને રોહિણી એકદશ નક્ષત્ર વિવાહમાં શુભ છે. આઠણુ સ્વવર્ણા ક્ષત્રિયા તથા વૈશ્યા સાથે, ક્ષત્રિય સ્વવર્ણા તથા વૈશ્યા સાથે, અને વૈશ્ય સ્વવર્ણા સાથે વિવાહ કરી શકે છે. વરનું મધુર્જીથી પૂજન થયા પછી વર કન્યાને વસ્ત્ર પહેરાવે છે. “તું મારી સાથે સુખ ભોગવી વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત કર. હું આપું છું તે વસ્ત્ર ધારણ કર. મનુષ્યેતુ શ્રેય કર. તું સો વર્ષ જીવ.”

પતિવ્રત તંત્રયુક્ત યજ્ઞ દ્રવ્ય અને પ્રજ્ઞે ઉત્પન્ન કરી તેમનું સંરક્ષણ કર. હે આયુષ્મતી, આ વસ્ત્ર પહેર” પછી ઉત્તરીય વસ્ત્ર આપે છે. “ને દેવીઓએ આ વસ્ત્ર કાંત્યું છે તથા વણ્યું છે, તે દેવીઓ તું વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત કર ત્યાં સુધી તને વસ્ત્ર પહેરાવો. હે આયુષ્મતી, આ વસ્ત્ર પહેર.” પછી કન્યાનો પિતા વરકન્યાને એક બાંગળી સન્મુખ એસાડે છે. આ વખતે વરની ત્રણ પેદી તથા કન્યાની ત્રણ પેદીનાં ઝાંઝારા આચાર્ય કહે છે. પછી વર બોલે છે. “હે કન્યા, વિશ્વદેવ અર્થાત્ સર્વ દેવતાઓ નિમિત્ત શંખવામાં આવતું અન્ન, જળ, તથા, વાયુ, આપણાં હૃદયને શુદ્ધ કરી, તેમાં સારા સંસ્કાર પાડે, પ્રજાપતિ અર્થાત્ પરમાત્મા આપણી વાણીને ધર્મમાં

સ્થિર કરો.” પછી પિતા કન્યાનું દાન આપે છે. તેનું મહણ કરી વર બહાર મંડપમાં જાય છે.

“હે કન્યા, તું એક દિશામાંથી બીજી દિશામાં જતા વાયુ માફક તારા પિતાના ગૃહમાંથી તારી રાજી ખુશીથી મારી જોડે આવે છે, તેથી તે વાયુ દેવતા તારા કર્ણને આશ્રય લઈ, કર્ણમાં તેજસ્વી વચ્ચેના સંભળાવી તને મારામાં આસક્ત કરો.” એમ કહી વર કન્યાનું નામ બોલે છે. પછી તેઓને એક બીજાની સામું જોવડાવે છે. વર કહે છે, “હે કન્યા, તું સૌમ્ય દષ્ટિવાળી થા. તું પતિનો વિરોધ કરીશ નહીં. તું પશુઓનું રક્ષણ કરજે. તારું મન પ્રસન્ન રાખજે. વીરપુત્ર ઉત્પન્ન કરજે. સૂર્યાદિ દેવતાઓનું સેવન કરજે. તું સુખ પામજે અને અમને સુખ આપજે. સર્વ મનુષ્યોને અને પશુઓને સુખી કરજે. પ્રથમ ઔષધિનાથ સોમે તારી સંભાળ લીધી. પછી ગન્ધર્વે અને તે પછી અગ્નિએ તારું રક્ષણ કર્યું, અને આ પ્રમાણે તને મોટી કરીને મનુષ્યને સોંપી. ઔષધિનાથ સોમે ગન્ધર્વને આપી, ગન્ધર્વે અગ્નિને આપી. અગ્નિએ ધન તથા પ્રજાની પ્રાપ્તિ સાડું આ કન્યા મને આપી.” બાળક નાનું હોય છે. ત્યારે તેને નિત્ય ઓસડ પાવાં પડે છે, અને તેથી તેનું શરીર સ્વસ્થ રહે છે. પછી એને નાની નાની કવિતાઓ તથા ગીતો શીખવવામાં આવે છે. તે પછી કુમારને ઉપનયન આપી ગુરૂને ત્યાં મોકલવામાં આવે છે. અને કુમારીને જાત જાતની રસોઈ શીખવવામાં આવે છે. જે શીખવાથી સાસરે સુખી થાય છે. આ મંત્રમાં આવી રીતે કુમારી શી રીતે ઉછરે છે, તથા તેને શુ શું શીખવાડવું જોઈએ, તે જણાવવામાં આવ્યું છે. ધણા વિદ્વાંના આ મંત્રનો અર્થ એવો કરે છે, કે, “તારે ત્રણ ધણી થયા અને હું એથો ધણી છું,” પણ આવી રીતે શાસ્ત્ર

વિરૂદ્ધ કરેલો અર્થ શિષ્ટજનોએ માન્ય કરવો જોઈએ નહીં. યાજ્ઞવલ્ક્ય કહે છે, કે ઔષધિનાથ સોમે તેને કાયિક તથા માનસિક શુદ્ધિ અર્પણ કરી, અંધર્વે તેને મંગળવાણી આપી, તથા અગ્નિએ તેને સર્વ પ્રકારની શુદ્ધિ આપી તેથી સ્ત્રીને પવિત્ર ગણવી જોઈએ. ઔષધિના ઉપચારથી તેઓ પોતાની તથા પોતાની સંતતિની શુદ્ધિ કરે છે, સંગીતના અનુષ્ઠાનથી તેઓની વાણી અતિપ્રિય લાગે છે, અને અગ્નિના અનુષ્ઠાનથી તેઓ વિધિ પ્રમાણે સાત્વિક રસોષ્ઠ બનાવી સર્વેને બોજન આપી પોતે પાવન થાય છે, અને બીજાને પાવન કરે છે. " પૂષા દેવતા તને સદશુણુ તથા શ્રીલસંપન્ન કરી મારે ત્યાં મોકલે. તું રતિસુખ તથા પુત્રસુખ પ્રાપ્ત કરવા મારી સાથે વિહાર કર. તારાથી મારી મુક્તિપર્યંતની સર્વ કામનાઓ સિદ્ધ થાઓ." પછી વિવાહ હોમ કરવામાં આવે છે. પછી કન્યા લાજ્ય હોમ કરે છે.

કુમાર્યાં બ્રાતા શ્મીપલાશમિશ્રાંલાજાનશ્ચલિનાંજલા
વાવપતિ । તાં જુહોતિ । સંહતેન તિષ્ઠતી અર્ચમણં દેવ-
ચન્ધ્યાઽગ્નિમયક્ષત । સનો અર્ચમા દેવઃ પ્રતોમુંચતુમાપતે-
સ્વાહા । ઇયન્નાયુચન્નૂતે લાજાનાવપંતિકા । આયુષ્માનસ્તુમે
વતિરેવંતાં જ્ઞાતયો મમસ્વાહા । હમ્લાજાનાવપામ્યગ્નો
સમૃદ્ધિકરણં તથ મમ તુભ્યેચ સંવનનં તદગ્નિરનુમન્યતામિયં
સ્વાહેતિ । અથાસ્યૈ દક્ષિણં હસ્તં ગૃહ્ણાતિ સાંગુઠં ગૃભ્ણા-
મિતે સૌભગસ્વાય હસ્તંમયાં પત્યા જરદષ્ટિર્યથાસઃ મનોઽ
અર્ચમા સવિતા પુરન્ધિમશ્ચં ત્વાઽદુર્ગાર્હિપત્યાય દેવાઃ । ઐમોઽ
હમસ્મિ સાત્વં સાત્વમસ્યમોઽઅહં । સામાહમસ્મિન્નૂત્વં
ચૌરહં પૃથિવી ત્વં તાવેદિ વિવદ્વાવહે સહરેતોદધાવહે

ત્રણાં પ્રજનવાવૈ પુત્રાન્નિદાવૈ વહૂન્તે સંતુજરદૃષ્યઃ ।
સંમિચૌ રોચિણુ સુમનસ્યમાનૌ । પરિવેશરદઃ શતં
જીવેશ શરદઃ શતં ધ્રુણુચામ શરદઃ શતમિતિ ॥ પાર ॥૨૫॥

પછી કુમારીનો ભાઈ શમી તથા આખરાના મિશ્રિતલાગ્ન (શેકલી ડાંગર) કુમારીની અંજલિમાં પોતાની અંજલિ વડે નાંખે છે. કુમારી અંજલિ બંધ કરી ઉભી થઈ ત્રણ વખત લાગ્નની આહુતિ આપે છે. પ્રથમ આહુતિ આપતી વખતે કહે છે કે, “ સારા વરની પ્રાપ્તિ સારૂ મહે-કન્યાએ, હે તેજસ્વી સૂર્ય દેવતા, તારૂં યજ્ઞન કર્યું હતું. હવે મહે તેવો વર પ્રાપ્ત કર્યો છે, માટે મને આ મારા પિતાના ગૃહમાંથી મુક્ત કરીને મારા પતિના ગૃહ સાથે હમેશને માટે જોડ. પતિના ગૃહથી મને છૂટી પાડીશ નહીં.” બીજી અને ત્રીજી આહુતિ વખતે અનુક્રમે કહે છે કે, “ મારો પતિ દીર્ઘાયુષ પ્રાપ્ત કરો, અને મારી શાંતિઓ વૃદ્ધિ પામે.” “ હે પતિ તારી સમૃદ્ધિ સારૂ આ લાગ્નને હું અગ્નિમાં હોમું છું. આપણી બેઉ જણની પરસ્પર પ્રીતિને અગ્નિ અનુમોદન આપો.” તે પછી વરકન્યાનો જમણો હાથ અંગુઠા સાથે ગ્રહણ કરી બોલે છે. “ હે યુવતિ! સન્તાનોત્પાદનાદિ સૌ ભાગ્યની સિદ્ધિને સારૂં હું તારો હસ્ત ગ્રહણ કરું છું. તું મારી સાથે આનંદ ભોગવી વૃદ્ધવસ્થા પ્રાપ્ત કર. ભગવાન સૂર્ય દેવતાએ તથા અર્યમાદેવતાએ મારી ગૃહિણી થઈ સારૂ, રૂપગુણસંપન્ન તને, મારે સ્વાધીન કરી છે. ઇશ્વરરૂપ હું છું અને પ્રકૃતિરૂપ તું છે. સામરૂપ હું છું અને ઋચારૂપ તું છે ઘૌરૂપ હું છું અને પૃથ્વીરૂપ તું છે. આવ આપણે બેઉજણ વિવાહ કરીએ, વીર્યધારણ કરીને પ્રજા ઉત્પન્ન કરીએ. અને બહુ પુત્ર પ્રાપ્ત કરીએ. તારો પુત્ર દીર્ઘાયુષવાળા થાય. આપણે પરસ્પર પ્રેમથી જોડાઈએ

તેજસ્વી થઇએ અને ઉચ્ચ મનોવૃત્તિ ધારણ કરીએ. સૌ શરદ રૂઠ
જોઇએ, સૌ શરદ ઋતુ જીવીએ અને સૌ શરદ ઋતુ શ્રુતિનું
અધ્યયન કરીએ.” ૨૫.

હાથ ઝાડણ કરવા સંબંધમાં આશિસ્તાયન કહે છે કે:—

અંગુઠમેઘ ગૃહીણીયાદિ કામયીત પુમાંસ ષઘ મે પુત્રા-
જાયેરન । અઙ્ગુલીરેઘ સ્ત્રીકામઃ । હસ્તં સાઙ્ગુઠમુખયકામઃ ।

જે માણસને એવી ઇચ્છા હોય કે મારે પુત્રસંતાન થાય, તેણે
એકલો અંગુઠો ઝાડણ કરવો. પુત્રીની કામના વાળાએ આંગળીએ
ઝાડણ કરવી. અને પુત્ર તથા પુત્રી બેઉની કામના વાળાએ અંગુઠા
સાથે હાથ ઝાડણ કરવો.

અથૈનામશ્માનમારોહયત્યુત્તરતોઽગ્નેર્દક્ષિણપાદેન । આરો-
હેમમશ્માનમશ્મેઘ ત્વં સ્થિરામઘ અભિતિષ્ઠપ્રતન્યતો
ઘ વાધસ્ઘ પૃતનાયત ઇતિ । અથ ગાયં ગાયતિ સરસ્વતિ-
પ્રેક્ષમઘ સુભગેવાજિની ષતી । યાં ત્વા વિશ્વસ્ય ભૂતસ્યપ્રજાયા
મસ્યાગ્રતઃ । યસ્યાં ભૂતં સમમઘઘસ્યાં વિશ્વમિદં જગત્ ।
તાનઘ ગાયં ગાસ્યામિ યાસ્રોણામુત્તમંયશ ઇતિ । અથ
પરિક્રામતઃ તુભ્યમગ્ને પર્યવહન્તસૂર્યાં વહતુનાસહ । પુનઃ-
પતિશ્ચો જાયં દાગ્ને પ્રજયા સહેતિ । ઇવં દ્વિરપરં લાજાદિ ।
ચતુર્થ શૂર્પકુઠશા સર્વાં હ્રાજાનાપતિમગાય સ્વાહેતિ । ત્રિઃ
પરિણીતાં પ્રાજાપત્યંહુત્વા ॥ પારસ્કશ્વર ॥ ૨૬ ॥

પછી અગ્નિના ઉત્તર ભાગમાં સ્થાપન કરેલા પથ્થર ઉપર તેને
ચઢાવે છે, વર કહે છે, ત્યારે “ હે કન્યા, આ પથ્થર ઉપર ચઢ

આને પંથરના જેવી મજબુત થા. તારી સાથે કદાહ કરે તેની સામે ઉભી રહી તેને શાંત કર, અને તારી ઉપર દોષ હુમલો કરે તેનો પરાજય કર.” પછી વર ગાત કહે છે. “હે સરસ્વતી ! તું કલ્યાણ કરનાર તથા અન્નદાતા છે. આ સર્વની રક્ષા કર. તને વેદાદિ સર્વ વિધની માતા રૂપે વર્ણવે છે, પ્રકૃતિ તુંજ છે. તારામાંથી અ વિશ્વ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તારામાંજ લીન થાય છે. જે ગીતમાં ગવાતા સરસ્વતીના યશ, ગુણ તથા પ્રભાવ સાંભળીને સ્ત્રીઓ શ્રેષ્ઠ યશ અને કીર્તિ સંપાદન કરે છે, તે સરસ્વતીનું ગીત હું ગામશ.” પછી વર કન્યા એક ખીમનો હાથ આલીને અગ્નિની પરિક્રમા કરે છે. “હે અગ્નિ ! સોમાદિએ તાલીમ લેવા સાર આ કન્યા તને સોંપી હતી. તું તેને કાંતિમાન અને પાકશાસ્ત્રમાં નિપુણ બનાવી પછી યોગ્ય પતિ સાથે તેનો વિવાહ કરાવ તથા તેને પુત્રાદિ આપ.” આવી રીતે ખીજ વખત તથા ત્રીજી વખત લાગત હોમથી પરિક્રમણ સુધીનું કર્મ કરવું. ચોથી વખત કુમારીનો લાઈ સર્વ લાગતને સુપડથી કુમારીની અંજ-લિમાં નાંખે છે, અને કુમારી મગાય સ્વાદ્યા એમ બોલી સર્વ લાગત હોમી દે છે. (પછી કાંઈ પણ મંત્ર લખ્યા વિના ચોથી વાર અગ્નિનું પરિક્રમણ કરે છે. સૂત્રકારના મત પ્રમાણે ત્રણવાર અગ્નિની પરિક્રમા કરવાની છે.) આ પ્રમાણે ત્રણવાર અગ્નિની પરિક્રમા કરી પ્રભાવપતિને આહુતિ આપી નીચે પ્રમાણે કર્મ કરવામાં આવે છે. ૨૬.

अथैनामुदीचीं सप्तपदानि प्रक्रमयति । एकमिवे ह्य ऊर्जं त्रीणि रायस्पोषाय चत्वारिमासोभवाय पंचपशुभ्यः षड् ऋतुभ्यः सखे सप्तपदा भव । सामामनुव्रताभव । विष्णुस्थानयत्विति सर्वत्रानुव्रतति । निष्क्रमणप्रभृत्युदकुंभं

સ્કંધે કૃત્વા દક્ષિણતોઽગ્નેર્વાગ્યતઃ સ્થિતોભવતિ । તત્તત્તના
મૂર્જાભિર્વિચતિ । આપઃ શિષાઃ શિશ્વતમાઃ શાંતાઃ શાંત-
તમાસ્તાસ્તે કૃષ્વંતુ ભેપજમિતિ । આપોદિષ્ટેતિચ તિસૃભિઃ ।
અથૈનાં સૂર્યમુદીક્ષયતિતચ્છુરિતિ । અથાસ્યૈદક્ષિણાંસમધિ
હૃદયમાલભતે । મમવ્રતે તે હૃદયં વધાભિ મમ ચિત્તમનુ-
ચિત્તંતે અસ્તુ । મમ વાચમેકમના જુષસ્વ પ્રજાપતિષ્ઠાનિયુ-
નક્તુમશ્ચમિતિ । અથૈનામભિમંત્રયતે । સુમંગલીરિયં વધૂ-
રિમાં સમેત પશ્યત સૌમાગ્યમસ્યૈ દત્ત્વા યાથાસ્તં વિપરેત-
નેતિ । તાં હૃદ પુરુષ ઉન્મથ્ય પ્રાગ્ધોદગ્ધ્વાનુગુપ્તાગાર આનદુ-
દેરોદિતે ચર્મણ્યુપવેશયતિ હૃદગાઘો નિષીદંત્વિદાશ્વા હૃદ
પૂરુષાઃ । હૃદો સદૃશદક્ષિણો યજ્ઞ હૃદ પૂષા નિષાદત્વિતિ ।
ગ્રામવત્રનં ચ કુર્યુઃ । આચાર્યાચિ વરં દદાતિ । ગૌર્બ્રાહ્મણસ્ય
વરઃ ગ્રામો રાજન્યસ્ય અશ્વો વૈદ્યસ્ય । અસ્તમિતે ધ્રુવં વર્ણ-
પતિ । ધ્રુવમસિ ધ્રુવં ત્વાપશ્યામિધ્રુવૈધિપોષ્યેમયિ । મહા
ત્વાદાદ્વહસ્પતિર્મયા પત્યા પ્રજાવતી સંજોવ શરદઃ શતમિતિ ।
ત્રિરાત્રર્મક્ષારાલવણાશિનો સ્યાતામધઃ શયીયાતાં સંવત્સરં
ન મિથુનમુપેયાતાં દ્વાદરારાત્રં ચઢ્ઠરાત્રં ત્રિરાત્રમંતતઃ ॥
પારસ્કરઃ ॥ ૨૭ ॥

ઉપર પ્રમાણે પરિણુયન કર્યા પછી (અગ્નિની પરિક્રમા કર્યા પછી) વર કન્યાને ઉત્તર તરફ સાત પગલાં ચલાવે છે. તે વખતે દરેક પગલે વર નીચે પ્રમાણે મંત્ર બોલે છે. ૨૭.

ૐ વકમિત્રે વિષ્ણુસ્ત્વાનયતુ ।

ભગવાન્ વિષ્ણુ તને પ્રથમ પગલું અન્નપ્રાપ્તિ સાર ચલાવે. ૧

ૐ બ્રે ઝરૂર્જે ।વેણુસ્થાનયતુ ।

ભગવાન વિષ્ણુ બળની પ્રાપ્તિ સાર તને બીજું પગલું ચલાવો. ૨

ૐ ત્રીણિ રાયસ્પોષાય ।વેણુસ્થાનયતુ ।

ભગવાન વિષ્ણુ ધન પ્રાપ્તિને સાર તને ત્રીજું પગલું ચલાવો. ૩

ૐ ચત્વારિ માયોમવાય વિષ્ણુસ્થાનયતુ ।

ભગવાન વિષ્ણુ મુખ પ્રાપ્તિને સાર તને ચોથું પગલું ચલાવો. ૪

ૐ પંચ વશુભ્યો વિષ્ણુસ્થાનયતુ ।

ભગવાન વિષ્ણુ પરમ સમૃદ્ધિ સાર તને પાંચમું પગલું ચલાવો. ૫

ૐ વદ્વત્ક્રતુભ્યો વિષ્ણુસ્થાનયતુ ।

ભગવાન વિષ્ણુ વસંતાદિ ઋતુના વિલાસ સાર તને છઠું પગલું ચલાવો. ૬

ૐ સત્ત્વે સત્તપદા ભવ સા મામનુવ્રતા ભવ વિષ્ણુસ્થાનયતુ

હે સખી, તું સાતમું પગલું ચાલીને સત્તલોકમાં વિખ્યાત થા મારી આશા પ્રમાણે વર્તન રાખનારી થા. વિષ્ણુ ભગવાન તને સાતમું પગલું ચલાવો. “પિત્રા પ્રત્તામાદાય પિતાએ આપેલી કન્યાને લઈ વર બહાર મંડપમાં જાય છે” આ વિધિ શરૂ થાય તે વખતથી એક માણસે પાણીનો ઘડો ખભા ઉપર લઈ વિવાહાગ્નિની દક્ષિણમાં કાંઈ પણ બોલ્યા વિના ઉભા રહેવું. આ ઘડામાંથી પાણી લઈ સમ્પદી પછી વરે કન્યા ઉપર અભિષેક કરવો. “જે જળ કલ્યાણ અબ્યુદય મુખ અને પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરાવે છે, તે જળ તને આરોગ્ય વંતી રાખે.” તથા આયોદ્ધિષ્ઠા. મંત્રો બણીને પણ અભિષેક કરવો (તે પછી કન્યાના જમણા ખભા ઉપર હાથ નાંખીને વર તેના હૃદયનો સ્પર્શ કરે છે. મારાત્રતને અતુકુળ તારું હૃદય કરું છું. મારા ચિત્તને

અનુકૂળ તારે ચિત્ત થજો. તું એકચિત્તથી મારી આજ્ઞાનું પાલન કર. પ્રજ્ઞપતિ ભગવાન મારે કહ્યાણું કરવામાં તને નિયુક્ત કરે.” પછી વર કન્યાનું અભિમંત્રણ કરે છે. “હે અગ્નિ આદિ વિવાહ દેવતાઓ, આ વધુએ ઉત્તમ મંગલ પ્રાપ્ત કર્યું છે. તમે સર્વ એકત્ર થઈ તેનું અવલોકન કરો, અને તેને સૌભાગ્ય અર્પણ કરી ફરીથી આવા શુભ પ્રસંગે પધારવા સારું હાલ તમારા નિવાસ સ્થાનમાં પધારો.” પછી કન્યાનો હાથ ઝાલી તેને સારી રીતે હલાવી, (કેટલાક આચાર્યોના મત પ્રમાણે કન્યાને ઉચકી કાંઈ દૃઢ પુરૂષ તેને પાસેના ઘરમાં લઈ જાય છે,) મનુષ્યુત બાંધાવાળો તેનો પતિ તે કન્યાને પૂર્વ દિશામાં અથવા ઉત્તર દિશામાં એકાંત મકાનમાં લઈ જઈ, તેને રાતા રૂપભના ચર્મ ઉપર બેસાડે છે, “આ બેઠક ઉપર ગાયો અશ્વો તથા પુરૂષો બેસો. અહીંયાં હજીઓ મનુષ્યોને પ્રાણપ્રદાન કરનાર યજ્ઞસ્વરૂપ સૂર્ય બિરાજે.” પછી ગામની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ તથા પુરૂષો જે કરવાનું કહે તે કરવું. અર્થાત્ લોકાચાર પ્રમાણે જે કાંઈ કરવામાં આવતું હોય તે કરવું. પછી આચાર્યને દક્ષિણ આપવી. બ્રાહ્મણે ગાય આપવી, રાજાએ ગામ આપવું, અને વૈશ્યે અશ્વ આપવો. રાત્રિએ વર કન્યાને ધ્રુવનું દર્શન કરાવે છે. “હે વધુ, તું ધ્રુવની પેઠે સ્થિર થાય તે સારું તને ધ્રુવ દેખાડું છું. તું મારામાં દૃઢ ભક્તિવાળી, અને મારી પ્રજ્ઞનું પોષણ કરનારી થા. તને બ્રહ્માએ મને આપી છે, તેથી તું મારી સાથે પ્રજ્ઞ ઉત્પન્ન કરી સો વર્ષ જીવ.” વિવાહના દિવસથી આરંભી ત્રણ દિવસ સુધી વર અને કન્યાએ ક્ષાર અને લવણ રહિત ભોજન કરવું, જમીન ઉપર પથારી પાથરી સુઈ રહેવું, અને એક વર્ષ પર્યંત અથવા તેમ ના બને તો બાર રાત્રિ છ રાત્રિ અથવા છેવટે ત્રણ રાત્રિ પાણુ અન્નચર્ય પાળવું. વિવાહથી આરંભીને નિત્ય અગ્નિની ઉપાસના કરવી. સવારમાં સૂર્ય

ઉદ્ય યતા પહેલાં પાંચ બ્રૂસંસ્કાર કરી સમિધથી અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરી
અગ્નૈ સ્વાહા । इदमग्नये ॥ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये ॥
એમ બે આહુતિઓ દહીં અથવા ચોખાની આપવી. પ્રજાપતિને આહુતિ
આપતી વખતે મંત્ર મનમાં બણવો અને મનમાં સર્વ જગતમાં વ્યાપ્ત
પરમાત્માનું ધ્યાન ધરવું તેમજ રાત્રે સૂર્ય અસ્ત થયા પછી પણ
દહીં અથવા ચોખાની બે આહુતિઓ—

સૂર્યાય સ્વાહા । इदं सूर्याय ॥ प्रजापतये स्वाहा ।
इदं प्रजापतये ॥ આ બે મંત્ર બણી આપવી. આ પ્રમાણે ગૃહા-
ગ્નિમાં નિત્ય હોમ કરવો.

ગર્ભધારણ કરવાની ઇચ્છા રાખનારી સ્ત્રીએ-પતિના પહેલાં
સવાર સાંજ નીચેનો મંત્ર બણી બે આહુતિઓ આપવી. પુમાંસૌ
મિત્રાવરુણૌ પુમાંસાવશ્વિનાકુમૌ । પુમાર્નિવ્રજ સૂર્યઃ પુમાન્
સંવત્સ તાં મયિ સ્વાહા ॥

“હે પુરૂષરૂપવાળા મિત્રાવરુણ બે અશ્વિનીકુમાર-ઇન્દ્ર અને
સૂર્ય દેવતાઓ, હું પુત્રગર્ભ ધારણ કરું એવો મને આશીર્વાદ આપો.”

પરણ્યા પછી ચોથે દિવસે પાછલી રાત્રે અર્થાત્ પાંચમાં દિવ-
વસના પરાદીએ હોમ કરી, વર કન્યાને કાળીઆ બરાવે છે.

અથેનાં સ્થાલીપાકં પ્રાશર્યાત । પ્રાણૈસ્તે પ્રાણાન્સંદધા-
મ્યસ્થિમિરસ્થીમિ મસૈર્મૌસાનિ ત્વચા ત્વન્ય મિતિ । તામુ
વુષ્ણ યથર્તુપ્રવેશનમ્ । અથાસ્યૈ દક્ષિણાંસમધિ હૃદયમાલભતે ।
યતે સુસીમે હૃદયં દિવિ ચન્દ્રમસિ ભિતમ્ । વેદાહં તન્માં-
તદ્વિષાત્પશ્યેમ શરદઃ શતંમ જાઘેમ શરદઃ રાતંશૃણુંયામ
શરદઃ શતમિતિ ॥ પારસ્કરઃ ॥ ૨૮ ॥

વર કન્યાને જમાડતી વખતે કહે છે કે, “મારા પ્રાણની જોડે
હું તારા પ્રાણને જોડું છું, મારાં અસ્થીની જોડે હું તારાં અસ્થીને
જોડું છું, મારા માંસની જોડે હું તારાં માંસ જોડું છું, અને મારી
ત્વચાની જોડે હું તારી ત્વચાને જોડું છું. આ પ્રમાણે તેને પરણીને
ઋતુબ્રજમાં અભિગમન કરવું. પછી વર કન્યાના જમણા ખભા ઉપર
પોતાનો જમણો હાથ નાંખી તેના હૃદયનો સ્પર્શ કરી કહે છે કે,
“હે સુંદર-સેવાવાળી વધુ ! તારું હૃદય ચંદ્ર જેવી કાંતિવાળો પુત્ર ઉત્પન્ન
કરવા તરફ દોરાયું છે તે હું જાણું છું. અને મારી પણ એવીજ વૃત્તિ
છે એમ તું જાણ. આપણે સૌ શરદઋતુઓ જોઈએ, આપણે સૌ
શરદઋતુઓ જીવીએ અને આપણે સૌ શરદઋતુ સુધી કૃતિનું
અધ્યયન કરીએ.”

કાઠીયાવાડમાં ઘણી જગ્યાએ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ થતાં કર્મે.

૧—કન્યાદાન વખતે અગ્નિનું સ્થાપન થતું નથી. કન્યાદાન અગ્નિ સાન્નિધ્યમાં કરવું જોઈએ એમ વિધિ છે.

૨—ઘણું ઠંડાણું મંગળાષ્ટક બોલાય છે તે નથી બોલતાં. પણ મંગલાષ્ટક વખતે વરકન્યા બેઠી બેઠેલાં હોય વચમાં અન્તરપટ રાખી મંગલાષ્ટક બોલાવું જોઈએ. ઘણું ઠંડાણું મંગલાષ્ટક બોલાય રહ્યા પછી, કન્યા પધરાવાય છે, તે ઠીક નથી બેઠેને આશીર્વાદવાળું મંગળાષ્ટક સાંભળવાનું છે.

૩—પ્રથમ ૩ ફેરામાં કન્યાને આગળ ચાલવા અને વરને પાછળ ચાલવા કહ્યું છે. અને ૪ થે મંગલ ફેરે વરને આગળ થવું એમ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ છે ઘણું ઠં. તેથી હિલટું થાય છે.

૪—પ્રથમ કંસાર અને પછી સત્તપદી કરાવે છે ખરી રીતે પ્રથમ સત્તપદીને પછી કંસારનો વિધિ છે. કંસાર પણ જુદી જુદી વસ્તુઓનો બનાવાય છે. અને તેમાં ઘી-ખાંડના બગાડ શિવાય બીજા કાંઈ વિધિ થતો નથી. વધુએ વરને ખવરાવવાનો વિધિ નથી. ખરી રીતે હોમ કરતાં બચે તે ચરને ખાવાનો વિધિ છે. તેમાં બધી વસ્તુ ઘી, ખાંડ, દુધ હોય છે.

૫—મંગલ ફેરામાં પત્થરને ક્ષેત્રપાલ તરીકે પૂજાવે છે અને છેવટે પગેથી અડકે છે ખરી રીતે. ત્યાં બેસવા કે ચડવાનું લખ્યું છે.

૬—પ્રથમ વર કન્યાને કંસાર જમાડે એવો વિધિ છે જ્યારે કેટલેક ઠં. પ્રથમ કન્યા વરને જમાડે છે. તે પછી વર કન્યાને જમાડે છે.

૭—કન્યાનો ભાઈ ૧ વાર લાગ્ન-શેકેલી ડાંગર, સમડીના-પાન તથા ખાખરાના પાન સાથે. કન્યાની અંજલિમાં પોતાની અંજલિ

ખોખાથી નાખે તેના ૩ લાગ કરી આહુતિ આપે જ્યારે ધણે ઠે. એક દ્વિતીય વિગેરે ખોલી ૪ વખત જવ અને તલ આંખાના પાનમાં આપે છે અને વરજ હોમે છે એવો શાસ્ત્રમાં વિધિ નથી શેકેલી ડાંગર તેજ લાગ કહેવાય છે.

૮—ચોખડીયાં જૈનશાસ્ત્રનાં છે તેમાં લખાદિ શુભ કામ કરવું શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે આપણે જ્યોતિઃશાસ્ત્રોક્ત લગ્નશુદ્ધિમાંજ શુભ કાર્યો કરવાં જોઇએ.

૯—લગ્નમાં રાત્રિ મધ્યમ છે, મધ્યરાત્રિ પછી લગ્ન ઘણાંજ અધમ કહ્યા છે. દિવસે લગ્ન લગ્નશુદ્ધિમાં ઉત્તમ કહ્યું છે. ભાવનગર દક્ષિણ વિગેરેમાં હજી પણ તેમ થાય છે.

૧૦—લગ્નપડીમાં લખેલ કુંડલીની લગ્નશુદ્ધિ પ્રમાણે લગ્ન થતાં નથી. પણ જીવેજ વખતે થાય છે તો પછી લગ્નપુડી લખાવવાની જરૂર શી છે ? કન્યાદાનનો સમય તેજ. વિવાહ મુહૂર્ત અને તે સમય લગ્નશુદ્ધિ પ્રમાણે સાંચવવો એમાં ખેડિનું શ્રેય ઇચ્છવાનું છે.

૧૧—ગોરજ-ગોધુલિકમાં લગ્ન તો શદ્દ માટે કહ્યાં છે. દ્વિજાતિ માટે શાસ્ત્રમાં મના છે જતાં અતિ સંકટમાં કરવાનું છે. જે આપણામાં જોજનું થઇ પડ્યું છે. અને તે લગ્ન ગોરજ મુજબ પણ કરાતું નથી.

૧૨—ચાર દિવસનું વિવાહ કૃત્ય એક રાત્રિમાં ઝટ પતાવાય છે. કાઈ ઠેકાણે બીજે દિને પૂરું થાય છે. વિવાહવિધિનું તત્ત્વ ગોરજ સમજતો ન હોય ત્યાં બીજાને તે શું સમજાવે ?

૧૩—અંતરપટ ક્યાં કરવાનો છે તે કરવાનું કારણ શું ! તે પણ સમજાવવાની જરૂર છે.

સમાપ્ત.

ક્રમત થોડીજ નહોતો સિલકમાં રહી છે, ફરીથી હાથમાં છપાવવા સંભવ.

“ ઘણા વખતની માવજીનું વૈષ્ણવોનું અમુક્ય પુસ્તકધન ”

હંમેશાં મૂળ વખતે પાઠ કરવા યોગ્ય, ભક્તિ, જ્ઞાન વૈરાગ્યનો ઓ

કરનાર શ્રીમદ્ ભાગવતમાંનું અમુક્ય અમૃત, રંચીન

૧૨ ચિત્ર સાથે, આશરે ૨૪૦ પાનાનું ઇળદાર, શ્રીમદ્ ભાગવતના

“ સ્તુતિ સંગ્રહ ” સાથે

“ એકાદશ ગીત. ”

નામનું મૂળ શ્લોક સાથે-ગુજરાતી શુદ્ધ ભાષાન્તરવાળું પુસ્તક બહાર પડી ચુક્યું તે સાથે ભક્ત હરિદાસકૃત શ્રીમદ્ ભાગવતના સ્કંધ તથા અંધારાગાર સારાંશ સુ ગુજરાતી ભાષામાં “ ઘોળો ” બહેનોને મોઢે કરવા લાયક અદર હંમેશાં શ્રીભગવાનના ભુદાનુદા સ્વરૂપના ત્રિંગી ૧૨ ચિત્રો પણ મૂક્યાં છે.

હજી સુધી આવું એક પણ પુસ્તક બહાર પડ્યું નથી. ૧૧ ગીતો.

સ્તુતિ વિગેરેના નામે:—

૧. “વૈષ્ણગીત”	૧. “શ્રીનારાયણકવચ”
૨. “ગોપીગીત”	૨. “ભીષ્મ સ્તુતિ”
૩. “યુદ્ધગીત”	૩. “વૃત્રાસુર સ્તુતિ”
૪. “ભ્રમરગીત”	૪. “રુદ્ધિમણીનો પત્ર”
૫. “શ્રુતિગીત”	૫. “શ્રીમદ્ ભાગવતના ઘોળો”
૬. “મહિષીગીત”	૬. “આચાર્યકૃત ષટ્પદી.”
૭. “અવધૂતગીત”	૭. “શ્રીભગવાનની સ્તુતિના કરવા લાયક શ્લોકો”
૮. “પિંગાગીત”	૮. “આખા પુસ્તકના સારાંશ
૯. “કદર્થગીત”	ટુંકમાં સમજાવેલું આપ
૧૦. “ઐશ્વગીત”	વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના”
૧૧. “રુદ્રગીત”	

આ પુસ્તકમાં વિશેષતા એ છે કે-દરેક શ્લોકો ગુજરાતી લિપિ (અક્ષરો) રાખ્યા છે. જેથી બાળમોઢ અક્ષરો નહિં વાંચી શકતાં જા-પુરૂષો પણ સહેલાઈ સંસ્કૃત શ્લોકો વાંચી શકશે. ચાતુર્માસમાં ધર્માર્થ આપવા અને જ્ઞાતિમાં લઢા કરવા સામઢી નહોલો લેનારને રપ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે.

કપડાનાં મળખુત બડાં પુઠાં સાથે કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦

મળવાનું ઠેકાણું-ભણીતા મુંબઈના તથા અમદાવાદના બુકસેલરો તથા

ભાષાન્તર કર્તા:—“ શાસ્ત્રી રેવાશંકર મેઘજી પુરોહિત દેલવાડાકર ”

ઠે. ગુલાલવાડી, દેવીદાસ લલ્લુભાઈ સંસ્કૃત પાઠશાળા, મુંબઈ નં. ૪

આ પુસ્તક દરેક વૈષ્ણવના ઘરમાં અવશ્ય સંગ્રહ કરવા યોગ્ય છે.

